

Übey İbn Ka'b'a İsnad Edilen Tefsir Rivayetlerinde Ehl-i Kitap Etkisi | Elif Erdoğan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

Özet

Kur'an vahyinin 610 yılında Mekke'de başlayıp on üç yıl devam eden sürecinde Müslümanların burada dinlerini yaşama şartları gittikçe zorlaşmıştı. Bunun için çözüm yolları arayan Hz. Peygamber, yaptığı Akabe Biatleri ardından İslam'ı yaşama ve yayma imkanını kendilerine sunacak olan Medine'ye hicret etti. Medine'nin dini, siyasi ve kültürel yapısı Mekke'den farklılık arz etmekteydi. Bu bağlamda Hz. Peygamberden bir haber rivayet eden sahabinin hangi dönem Müslüman olduğu ve hangi süreçlere şahit olduğu önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekke ve Medine'de Müslüman olan sahabenin her birinin Allah Resulünün yanında bulunup sürece şahitlik etme durumları eşit değildi. Bu nedenle sahabe tefsirinde, risaletin başlamasının ardından Mekke'de bulunmayıp Medine'de Müslüman olan sahabenin hâkim paradigmaları da önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber ile yakın ilişki içinde olan sahabelerden biri de Medine'de Müslüman olan Übey Bin Ka'b idi. Bu yakın ilişki ve ilme olan merakı ona Kur'an konusunda derin bir bilgi, aynı zamanda Allah Resulünün ve sahabenin iltifat ve takdirini kazandırdı. Ayrıca Übey b. Ka'b'ın Kur'an ilmi konusundaki yeri ve önemini İbn Ömer'den rivayetle Hz. Peygamberin şu sözü de ortaya koymaktadır; "Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz: İbn Mes'ud, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Sâlim". Übey, Peygamber döneminde vahyin nüzulü devam ederken kendine ait mushafı bulunan sahabelerden de birisiydi. Ehl-i kitap ile ortak olan kıssalar, Fedailü'l-Kur'an, yedi harf gibi konulardaki rivayetlerde Übey'in ismine birçok kez rastlamaktayız. Bu çalışmada, Medine tefsir ekolünün kurucu ismi olarak kabul edilen Übey'in önceki semavi dinlere olan vukufiyeti ve ilminin, kendisine isnad edilen tefsir rivayetlerine etkisi olup olmadığını bulmaya çalıştık. Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerle aynı ortamda yaşamış ve Medine'de İslam'a girmiş Übey'in Kur'an'ı anlamasında bu şartların ne kadar tesiri olup olmadığını araştırdık. İbn Kesîr'de geçen rivayetleri tarayıp Kitâbü't-Tabakât ve siyer eserlerinde Übey b. Ka'b ile ilgili bilgileri okuyup derledik. Alanda Übey b. Ka'b hakkında yazılmış kitap ve makaleleri araştırdık. Çalışmada tümevarım yöntemi ile temel kaynaklardan gelen rivayetlerden bulabildiklerimizi toplayıp eleştirel bir yöntemle rivayetleri değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an'ı Kerim, Übey b. Ka'b, Ehl-i Kitap, Rivayet.

Abstract

During the process of the revelation of the Qur'an, which began in Mecca in 610 and continued for thirteen years, the conditions for Muslims to practice their religion here became increasingly difficult. The Prophet, who sought solutions for this, migrated to Medina, which would offer them the opportunity to live and spread Islam after his Aqaba Pledges. The religious, political, and cultural structure of Medina was different from Mecca. In this context, it is an important issue in which period the sahaba who narrated a news (khabar) from the Prophet became a Muslim and what processes he witnessed. Each of the sahaba who became Muslims in Mecca and Medina were not equal in the presence of the Messenger of Allah and witnessing the process. For this reason, the dominant paradigms of the sahaba who were not in Mecca but became Muslims in Medina after the start of the prophecy gain importance in the interpretation of the sahaba. Hz. One of the sahaba who had close relations with the Prophet was Ubayy Bin Ka'b, who became a Muslim in Medina. This close relationship and interest in science brought him deep knowledge of the Qur'an, as well as the compliments and appreciation of the Messenger of Allah and sahaba. Also, the place and importance of Ubayy b. Ka'b in the science of the Qur'an is narrated from Ibn Umar it also reveals the following words of the Prophet: "Learn the Qur'an from four people: Ibn Mas'ud, Muadh b. Cebel, Übey b. Ka'b and Salim". Ubayy was one of the sahaba who had his own book while the revelation of the Prophet continued. We come across the name of Ubayy many times in the narrations on subjects such as the stories that are common with the People of the Book, the

Fedailu'l-Qur'an, and the seven letters. In this study, we tried to find out whether Übey, who is accepted as the founding name of the Medina tafsir school, influences the previous monotheistic religions and his knowledge on the tafsir narrations attributed to him. We tried to reveal the effect of these conditions on the Qur'an interpretation of Ubayy, who lived in the same environment with the Jews living in and around Medina and converted to Islam in Medina.

Key Words: Tafsir, Holy Quran, Ubayy b. Ka'b, "Ahl al-kitap" People of the Book, Narration.

Giriş Kur'an'ı Kerim'in yirmi üç yıl süren nüzul sürecinde Hz. Peygamberin sözlerinde ve fiillerinde de görülmektedir ki Medine Kur'an'ın öğrenilmesi ve anlaşılmasında her daim önemli bir konuma sahip olmuştur. Kur'an nüzulünün hicret sonrasında Medine'de devam edip tamamlanmasının ardından Hz. Peygamberin vefatı ile artık Kur'an'ı tebliğ ve tebyin vazifesini tamamen sahabe yüklenmiştir. Vahyin yakın muhatabı olması hasebiyle sahabe inzal sürecinde vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygambere anlayamadıkları yerleri sormuş ve Peygamber de onlara çeşitli izahatta bulunmuştur. Bu da tefsir faaliyetinin ilk ayağının sahabe döneminde olduğunu göstermektedir. İslam'ın devlet düzeni kazandığı yer olan Medine, siyasi olduğu kadar ilmin de merkezi durumuna gelmişti. Medine'nin tefsir konusunda bir ekol olmasında dört halife döneminin önemli bir rolü olsa da asıl kurucu isim olarak sahabenin büyüklerinden olan Übey b. Ka'b el-Ensârî, Hz. Peygamberden Kur'an hususunda çeşitli iltifatlara mazhar olmuş bir sahabedir. Peygamberin zamanında Kur'an'ın tamamını ezberlemiş olan nadir isimlerdendi. İçinde Übey'in kendine ait notları olmasına rağmen bu mushaf resmi mushaftan farklı değildi. [1] Sahabe devrinde tefsir faaliyetleri adına çok fazla bir rivayetten söz edilmemektedir. Bunun sebebi sözün bağlamı içerisinde anlaşılması nedeniyle sahabenin Allah Resulüne çok fazla soru sormaması mı yoksa sahabenin vefatı ya da başka beldelere gitmiş olmaları nedeniyle elde edilen bilginin aktarımında oluşan çeşitli sorunlar mıdır? Bu sorunun cevaplarının yanı sıra sahabe devrinde tefsirci yönüyle öne çıkmış isimler de çok fazla değildir. Kur'an hakkında Peygamberden duyduklarını, şahit oldukları nüzul sebeplerini aktaran sahabe içerisinde Hz. Ali, Abdullah İbni Abbas, Abdullah İbni Mes'ud ve Übey İbni Ka'b gibi birkaç isim sayılmaktadır. [2] Ashaptan rivayet edilen tefsir rivayetlerinin bir kısmı doğrudan Resulullah'tan aktarılmış olsa da bir kısmı sahabenin kendi şahsî rey ve içtihadına dayanan görüşleridir. Bunlar Arap dili ve şiirine, dönemin örf ve adetlerine, sebep-i nüzul olaylarına ve nüzul döneminde Arap yarımadasında yaşayan kitap ehlinin bilgilerine dayanarak yapılan tefsirlerdir. [3] Hayatı ve İlmi Kişiliği İbni Kays b. Übeyd b. Zeyd b. Muaviye b. Amr b. Malik b. Neccar Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Lakapları Seyyidü'l Kurra, Ebü'l-Münzir el-Ensârî, künyesi Ebü't-Tufeyl'dir. Akabe biatlerinde bulunmuş ve birinci Akabe Biatı'nın ardından İslâmiyet'i kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i tamamını ezberlemiş ve ayrıca cemedip Peygambere (s.a.v.) arz etmiştir. [4] Hatta bir rivayette Übey şöyle demiştir: "Ben Kur'an'ı Cibril (a.s.)'dan alan birinden hemen aldım ki daha onun tazeliği (بَطَر وَهْو) üstünde olurdu. [5] Abdullah b. Amr b. As'tan rivayetle Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kur'an'ı şu dört kişiden alınız. Bunlar; Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Übey İbn Ka'b'dır." Buradaki "alınız" ifadesi, onlardan öğreniniz şeklinde değerlendirilmiştir. Sahabeden Kur'an'ı öğretmekle meşhur olan yedi kişiden biri olarak da ismi geçmektedir. Zehebi, "Tabakatu'l-Kurra"sında şöyle zikreder: "Sahabeden bir cemaat, kıraati Übey'den almıştır." [6] Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan ilk Medineli müslümandır. Allah Resulünün (s.a.v.) on tane kâtibi vardı. Kimisi inen vahiyleri kimisi de zekât mallarını yazardı. [7] Müslüman olmadan önce okuma yazma öğrenmiş olan Übey peygambere gönderilen mektupları da kendisine okurdu. [8] Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı, o dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman olmadan önceki yaşantısında da dinlere ve dini ilme ilgili olduğu, mukaddes kitapları okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bu kitapları tetkik etmekle geçirdiği bilinmektedir. Bu durum göstermektedir ki, Übey Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi biliyordu ve akideleri hakkında kanaate sahipti. Ancak buna rağmen, Müslüman olmadan önce Übey'in bu iki dinden birisinin inancını benimsediğine dair bir bilgi mevcut değildir. [9] Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in beyanına göre sahabe içinde Kur'an'ı en iyi okuyan kişi ve Kurrânın ilk tabakasını teşkil eden yedi sahâbîden biridir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, namazda ayetleri karıştırdığı vakit kendisini Übey'in uyarmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Übey'in özellikle Kur'an öğretimi konusundaki

faaliyetleri mühimdir. Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Ayyâş gibi sahabeler ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile Ebû'l-Âliye er-Riyâhî gibi tâbiîler ondan kıraat öğrenmiştir. Übey b. Ka'b, kıraati aşerenin çoğunun isnadında yer alır ve aynı zamanda tefsirde de öne çıkan görüş ve rivayetleri ile Medine tefsir ekolünün temelini oluşturmuştur. [10] O devirde sahabe farklı bölgelere gitmişse de pek çok sahabe Medine'de kalmış ve Medine bir medrese konumunda olmuştur. Übey ve Medine'de ikamet etmeye devam eden sahabe oradaki gençlere Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini öğretmişlerdi. Bu sayede Medine'de daha sonra pek çok tâbiînin de orada talebelik yaptığı bir tefsir medresesi teşekkül etmiştir. Bu medresenin başı olarak kabul edilen Übey b. Ka'b'ın en meşhur talebeleri, Ebu'l-Aliye er-Riyâhî (Ö. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurezî (118/736), ve Zeyd b. Eslem (Ö. 136/753)'dir. Onların bir kısmı doğrudan doğruya, bir kısmı da bir vasıta ile Übey b. Ka'b'tan tefsire dair bilgi edinmişlerdir. [11] Übey, semavi kitaplara olan hakimiyetinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim konusunda da uzman bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O kıraat, esbabü'n-Nüzul, Kur'an kelimelerinin dönemsel anlamları gibi birçok Kur'an ilminde bilgisini ortaya koymuştur. Örneğin Übey, "Andolsun, hakka dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce yakın azabı elbette tattıracağız." (Secde:21) ayetinde geçen "yakın azap" ifadesini bir defasında tarihi olarak değerlendirip Bedir Savaşı ve savaşta müşriklerin başına gelenler olarak anlam vermiştir. Bir başka sefer ise, bu ifadeye daha evrensel bir anlam vererek bunun "dünyada karşılaşılabilecek birçok musibet" olarak değerlendirmiştir. Böylelikle Übey b. Ka'b, yaptığı iki yönlü izahla Kur'an-ı Kerim'i hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki Müslümanlar için ayetin daha iyi anlaşılması noktasında katkı sağlamıştır. [12] Sahabenin Kur'an'ı anlama noktasında Arap dili ve edebiyatı bilgisi ve Allah resulüne yakınlıkları itibarıyla seviyeleri aynı değildi. Olaylar ve ayetler arasındaki bağlantıyı kurabilen Übey ve onun gibi Allah resulünün yakınında bulunan [13] sahabe tefsir konusunda diğer isimlerden pek tabi olarak öne çıkmıştır. Übey b. Ka'b bütün ömrü boyunca Medine'de ilim öğrenme ve öğretmeyle meşgul olmuş ve yine orada vefat etmiştir. Übey İbn Ka'b'a İsnad Edilen Tefsir Rivayetlerinde Ehl-i Kitap Etkisi Sahabe arasında Yahudi veya Hristiyan olup sonradan İslam'a giren din alimlerinin anlattıkları ve birtakım kitaplardan naklettikleri haberler Müslümanların ilgisini çekiyordu. Bu kaynaklar, peygamberler ve gelecek konuları ile ilgili haberler, kıyamet alametleri, ahiret ahvali gibi her dönem halkın merakını çeken hususlarla ilgili ilgi çekici, abartılı ve ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Amr b. As, Selmân el-Fârisî, Übey b. Ka'b ve Temîm ed-Dârî gibi sahabeler Ehl-i kitaptan bazı kitaplar okuyup bilgi edinmişlerdir. Onlar bu kitaplardan nakilde bulunmuşlardır. [14] Übey İbn Ka'b, Akabe biatleri ardından Medine'de Müslüman olmuş bir sahabedir. O, İslam'ın Mekke'deki başlangıç ve gelişim süreçlerine şahit olmamıştı. Fakat yanı sıra onun Medine'deki yaşamı ona başka bir arka plan kazandırmıştı. Allah'ın kitabı hakkında sahabenin en bilgililerinden biriydi. Allah'ın kitabının manalarını bilmesindeki belki de en önemli nedenlerden biri, onun kadim semavi kitapları iyi bilen alimlerinden biri olmasıydı. Bu sayede o, nüzul sebepleri, nasih ve mensuh gibi Kur'an ile ilgili birçok bilgiye sahip idi. [15] Onun bu yetkinliği nedeniyle önceki bilgilerini yok sayarak Kur'an'ı anladığını düşünmek elbette ki yersiz olacaktır. O, Kur'an'ı tefsir ederken bu bilgilerinden faydalanmış olabilir, fakat bu bilgileri açıkça belirterek kullanmamıştır. Tefsirlerde yer alan İsrailiyyat ve Fedailü'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerde isminin geçmesi Übey'in bu rivayetlerde eski bilgilerini tefsire konu yapmıştır şeklinde bir düşünce uyandırabilir. Özellikle Hz. Âdem, Hz. Meryem, Kehf suresinde sâlih bir kul olarak bahsedilen Hızır gibi kıssalara ait rivayetlerinden incelediklerimizde Übey'in ismi geçtiğini görmekteyiz. Şimdi bu durumu birkaç rivayetle örneklendirmeye çalışacağız. Örneğin tefsirlerde A'râf suresinin "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirken kesinlikle şükredenlerden olacağız! Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir." (189-190) ayetleri hakkında Übey'e isnat edilen bir rivayete yer verilmektedir. Übey'e isnat edilen bir rivayette Hz. Havva'nın hamile kaldığı vakit şeytanın ona gelip eğer bana itaat edersen ve çocuğuna Abdülhâris ismini koyarsan, çocuğun sağ salim doğar dediği ve Havva'nın da şeytanın dediğini yapmadığı için çocuğunun öldüğü ve bu durumun birkaç kez tekrar ettiği, üçüncü kez hamile kaldığında şeytanın yine gelip aynı teklifi yaptıktan sonra eğer söylediğini

yapmazlarsa çocuğun hayvan olarak doğacağını söylediği, Hz. Âdem ve Havva'nın da şeytana itaat edip çocuklarına Abdülharis ismini koydukları beyan edilir. İbn-i Kesir tefsirinde bu rivayet için -ki en iyisini Allah bilir- gösteriyor ki, Ehl-i Kitabın izleri görülmektedir, der. [16] Bu rivayette gerçekten İbn-i Kesir'in belirttiği gibi Übey b. Ka'b'ın ehl-i kitaba dair sahip olduğu bilgilerin bir tesiri var mıdır? Yoksa bu ve benzeri rivayetlerde Übey gibi Medine'de Yahudilerle birlikte yaşamış ve onların kitapları hakkında derin bilgi sahibi olan kişilerin ismi kullanılmış mıdır? Bu çalışmada yer vereceğimiz rivayetlerde cevabını aradığımız soru budur. Hz. Âdem gibi bir peygamberin şeytanın teklifine uyup çocuklarının adını Abdülharis koyduğunu düşünmek ne kadar uzak bir seçenek olarak geliyorsa Übey gibi Kur'an konusunda uzman bir ismin de bu rivayeti sorgulamadan paylaşmış olması uzak gelmektedir. Fakat yine de önceki kitaplara dair sahip olduğu bilgilerin, yaşamış olduğu Medine çevresinin kıssalara dair zihninde bir tasavvur oluşturmuş olması muhtemeldir. Sahih bir hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: "Ehl-i kitap size bir şey söylediği zaman onları tasdik de etmeyin tekzip de etmeyin. Onların haberleri üç kısımdır: Birincisi, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden öğreniriz ki doğrudur, ikincisi ise yalan olduğunu biliriz ki bu da kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeydir. Üçüncüsü de sessiz kalındır ki bunun rivayetine izin verilmiştir. Her ne kadar bu rivayet Ehl-i Kitabın izlerini taşımaktadır denilse de buna itiraz edilmiştir. Ehl-i Kitaptan haber rivayet etmenin söz konusu olan bu rivayette sahabinin veya bir tabiinin aktarması nedeniyle üçüncü kısımdan görmüşlerdir. İbn-i Kesir ise bu hususta Hasen Basri'nin görüşünü kabul ettiğini ve onun da bu anlatımdan Âdem ile Havva'nın murat edilmiş olmadığını, bundan ancak onun zürriyetinden gelen müşriklerin murat edildiğini aktarmaktadır. [17] Allah Resulü ehl-i Kitaptan iktibas konusunda bir usul göstermiş olsa da insanlar zamanla bu tarz haberleri rivayet etmeye devam ettiler. Bu nedenle birçok bâtil bilgi karıştı, bu bilgiler Kur'ân naslarını açıklamak için de kullanılmaya başlandı. Müteahhirûn dönemde tefsir kitaplarında kendisine oldukça yer buldu. Oysa yukarıda bahsi geçen rivayete göre bu bilgileri kullanmada ölçü Kur'an'a, sünnete ve İslam akaidine tezat unsurlar barındırmamalıdır. Hz. Âdem ile ilgili başka bir ayette yine Übey'e dayanan bir rivayete rastlamaktayız. İbn Ebi Hatim şöyle demiştir: Bize Ali bin Hasen bin İşkab anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said bin Ebi Urube'den, o da Katade'den, o da Hasen'den, Übey bin Ka'b'tan, Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: Allah Âdem'i uzun boylu, epey gür saçlı, büyük bir hurma ağacı gibi yarattı. Ağacın ürününün tadına bakınca elbisesi üzerinden düştü. İlk görünen onun avret mahalli oldu. Avret mahalline bakınca cennet yönüne doğru koşmaya başladı. Saçı bir ağaca takıldı ve o çekiştirdi. O sırada Rahman ona: "Ey Âdem, benden mi kaçyorsun?" diye seslendi. O Rahman'ın kelamını işitince "Ya Rabbi, hayır, ancak ben utancımdan kaçıyorum" dedi. Bana Cafer bin Ahmed bin el-Hakem el-Kureşi iki yüz elli dört yılında anlattı, bize Süleyman bin Mansur bin Ammar anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said 'den, o da Katade'den, o da Übey bin Ka'b'tan, Resulullah şöyle demiştir: Âdem ağaçtan tadınca hemen fırlayıp kaçtı. Saçları ağaca asıldı ve "Âdem" diye ona seslenildiğini işitti. "Benden mi kaçyorsun?" diye bir ses geldi. O da: Hayır, senden utancımdan kaçıyorum, dedi. O da şöyle dedi: "Ey Âdem, yanımdan çık. İzzetim hakkı için kim bana isyan ederse burada benimle bir arada kalamaz. Eğer arz dolusu senin gibi insan yaratsam, sonra da bana isyan etseler, onları asiler yurduna yerleştiririm. Bu garip bir hadistir. Onda kopukluk, hatta Katade ile Übey bin Ka'b arasında iki ravi eksikliği vardır. [18] Burada da yine ehl-i kitapla ortak olan yaratılış kıssasına dair oldukça garip unsurlar barındıran bir rivayet söz konusudur. İlk Müslüman nesillerin Kur'an tefsirinde naklettikleri İsrailiyyat haberleri genel olarak peygamberler ve ümmetleri ile kâinatın ve insanın yaratılışı hakkındadır. Ayrıca tefsirlerde Âdem ve eşinin cennetteki durumları ve İblis ile yaşadıkları, cennetten kovulmaları, Nuh'un gemisi ve tufan hadisesi, Hârût Mârût, Tâlût Câlût, Tâbût Sekîne gibi konularla da ilgili israiliyyat rivayetlerine rastlamaktayız. Bütün bu konularla ilgili rivayetlerde Allah tasavvuruna ve ismet-i enbiyaya ters düşen birçok özellik ve hurafeler bulunmaktadır. [19] Bize Hafs b. Ömer el-Havdi, İshâk b. Er-Rebi'den haber verdi. O, el-Hasan'dan; o, Utey'den; o da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti; dedi ki: Hz. Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Evlatlarım, bana cennetin meyvelerinden bulun. Şüphesiz onları canım çekti." dedi. Âdem hastayken onun çocukları cennetin meyvelerini aramaya başladılar. Birden Allah'ın melekleri ile karşı karşıya geldiler. Melekler onlara dediler ki: "Ey beni Âdem, neyi arıyorsunuz?" Onlar, "Babamız cennet meyvelerini arzuladı da biz onu arıyoruz." dediler. Melekler: "Dönün, iş bitirildi." dedi. Döndüklerinde babaları vefat etmişti. Melekler Âdem'i alıp onu yıkadı, güzel kokular sürdü, kefenleyip ona bir

kabir kazdılar ve ona lahit yaptılar. Sonra meleklerden biri öne geçti ve onun üzerine namaz kıldı. Arkasında da melekler ve Âdem'in oğulları vardı. Sonra onu kabre koydular ve üzerini düzlediler. Ardından, "Ey Âdemoğlu, bu senin yolun ve senin sünnetindir." dediler. [20] Bir başka rivayette de Hz. Âdem'in ölüm döşeğindeyken oğullarına canının cennet meyvesi çektiğini söyleyip onlara bana gidip cennet meyvesi bulup getirin dediği enteresan bir hikâye anlatılmaktadır. Bu rivayet de Übey'den rivayet edilmiştir. Bu rivayetin başka bir tariki de mevcuttur. Bize Saîd b. Süleyman, Hüseyim'den haber verdi. Yunus b. Übeyd de Hasan'dan rivayet etti o da Utey es-Sa'dî haber verdi. O da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti ve dedi ki: Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Gidin ve bana cennet meyvelerinden toplayın." dedi. Çocuklar çıktılar ve yolda melekler onları karşıladı ve "Nereye gitmek istiyorsunuz?" diye sordular. Onlar, "Babamız, Cennet meyvelerinden kendisine meyve toplamamız için bizi gönderdi." dediler. Melekler, "Dönün, artık bu kadarı size yeterlidir." dedi. Meleklerle birlikte döndüler. Havva onları görünce korktu ve Hz. Âdem'e yaklaşip ona sarılmak istedi. Âdem ona, "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbimin melekleri arasına girme!" dedi. Melekler onun ruhunu kabzettiler. Sonra onu yıkadılar, kefenleyip güzel kokular sürdüler. Sonra onun üzerine namaz kıldılar ve onun için bir kabir kazıp onu defnettiler ve "Ey Âdemoğulları! Bu, sizin ölümlerinizi hakkındaki sünnetinizdir." dediler. [21] Rivayetin bu tarikinde ilkinden farklı olarak Hz. Âdem'in meleklerden korkup kendisine sığınmak isteyen eşi Havva'ya "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbimin melekleri arasına girme!" demektedir. Hz. Âdem'in başına gelenler (burada kastedilen cennetten çıkarılma olmalıdır) nedeniyle eşi Havva'yı suçlaması akla yaratılış kıssasına ehl-i kitap kaynaklarının bakışını getirmektedir. Çünkü bu kıssanın ehl-i kitap kaynaklarındaki anlatımına göre Havva Hz. Âdem'i kandıran ve cennetten kovulmalarına neden olan kişidir. Oysaki Übey gibi bir sahabe'nin bu rivayetlerde Havva'ya dair bariz şekilde hissedilen bu suçlayıcı bakışın Kur'an'la uyuşmadığını anlayacak derecede kitaba hâkim olduğunu düşünmekteyiz. "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp o ikisinin kafalarını karıştırdı." (A'raf:20) Görüldüğü üzere ayette ikili bir yapı kullanılmış, şeytanın vesvesesine kapılanın hem Âdem hem de eşi olduğu anlaşılmaktadır. Yaratılış kıssası ile ilgili en eski kaynağın Sümerlere kadar gittiği bilinmektedir. Sümer ve Tevrat'ta kıssa birbirine oldukça paralel bir şekilde ilerlemektedir. İki kaynakta da bir bahçe, ağaçlar, bahçeden su çıkarılması, yasak meyve ve lanetlenme gibi unsurlar bulunmaktadır. Sümer'de kaburgayı iyi etmek için Tanrıça yaratılmış ve adı Kaburganın Hanımıdır. Hikâye Tevrat'a geçerken kadın kaburgadan yaratılmış ve adı Sümer'deki ikinci anlamı olan Hayatın Hanımının İbranice karşılığı Havva olmuştur. [22] Übey b. Ka'b'ın ehl-i Kitab'ın bilgilerine vakıf olan birisi olarak bu bilgilerini Kur'an'ı tefsir etmede malzeme olarak kullandığını düşünsek bile onun bu malzemeleri Kur'an'ın anlatımı ile ters düşecek bir şekilde kullandığını kabul etmek mümkün değildir. Özellikle Kur'an'a vukufiyeti dil konusunda da son derece yüksek olan Übey, nasıl olur da Kur'an'ın bu kıssayı anlatırken Havva'yı hedef gösteren bir dil değil de müsenna bir yapı kullandığını göz ardı ederek bu rivayetleri aktarmış olabilir? Kehf Sûresi'nde sâlih kul olarak zikredilen şahsın isminin ne olduğunu bulmaya çalışmışlar ama bu hususta görüş farklılıkları doğmuştur. Übey b. Ka'b'tan rivayet edilen hadiste, "Mûsâ İsrailoğulları'nın meclisindeyken biri geldi ve ona "senden daha bilgili olan birini tanıyor musun?" diye sordu. Hz. Mûsâ da "hayır" cevabını verdi. Bu cevabın üzerine Allah Hz. Mûsâ'ya "evet var, o kulumuz Hızır" diye vahyetti". [23] Genel olarak bugüne kadar "Hızır" ismi ile bilinen ve Kur'an'da sadece "kullarımızdan bir kul" şeklinde yer alan bu şahısla alakalı bilgiler, Übey b. Ka'b, Vehb b. Münebbih, İbn Abbâs ve talebeleri İkrime, Mücâhid ve Süddî'den gelmektedir. Bunlar sıhhati tartışmalı olduğu iddia edilen rivayetlerdir. [24] Bu kıssanın ehl-i Kitap tarafından bilinen bir kıssa olması Übey'in konuyla ilgili sahip olduğu malumatın eski bilgilerine dayandığını düşündürmektedir. Fakat kıssa, Tanah'ta yer almamaktadır. Kıssa, Yahudi ve Yahudilik öncesi edebi literatüründe mevcuttur. Benzer hikâyeler Yahudi kültürü içerisinde olduğu gibi, Gilgamesh ve İskender efsanelerinin bulunduğu edebî metinlerde yer almaktadır. Übey b. Ka'b'tan aktarılan kıssada da bu hikayelere ait sembol ve anlatımlara bulunmaktadır. [25] Kur'an kıssalarına dair tefsirlerde geçen rivayetler, bu literatürün etkisi altında oluşan senkretik bir yapının olduğunu düşündürmektedir. [26] Buhari, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbn Abbas'a dedim ki: "Nevf el-Bikalî, Hızır ile arkadaşlık eden Musa'nın, İsrailoğullarının Musa'sı olmadığını iddia ediyor." İbn Abbas dedi ki: "Allah'ın düşmanı Nevf yalan söylüyor! Ya'la'ya gelince, o bana şöyle dedi: İbn Abbas dedi ki: "çünkü

Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini bana söyledi: "Musa Allah'ın Resul'üdür, dedi ki: İnsanlara öyle bir günü hatırlat ki, gözlerin dolup taşıdığı ve kalplerin yumuşadığı gün yüz çevirdi, sonra bir adam ona yetişti de: "Hangi Allah'ın elçisi ki, yeryüzünde sizden daha bilgilidir?" diye sordu. O, "benim." diye cevap verdi. İlmın ancak Allah'a ait olduğunu söylemediği için, Cenâb-ı Allah onu kınadı ve şöyle vahyetti; "iki denizin birleştiği yerde bir kulum var ki, o, senden daha çok bilgilidir." [27] Meryem suresinde Hz. Meryem'e insan suretinde gelen ruhtan bahsedilmektedir. "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü." (Meryem:17) Burada bahsi geçen ruhun kim olduğuna dair tefsirlerde var olan rivayetlerde Übey'e dayanan bir rivayet de söz konusudur. Nevf Bekkali, Hz. Meryem'in kendisi için ibadet edeceği bir mabet edildiğini ve ailesinin doğu tarafında bulunan bir yere gidip gizlenip saklandığını söyledi. Allah da Meryem'e eli yüzü düzgün bir insan suretinde Cebrail'i gönderdi. Mücahit, Dahhak, Katade, Vehb bin Münebbih ve Süddi "biz de ona Ruhumuzu gönderdik" sözünde kast olunanın Cebrail olduğunu söylemişlerdir. Bu, Kur'an'da "Onu Ruhul-Emin kalbine indirdi ki uyarıcılardan olasın" (Şuara: 193,194) ayetinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Ebu Cafer Razi, Rebi bin Enes'ten, Ebu'l-Aliye'den anlatmıştır ki Übey bin Ka'b şöyle demiştir: "İsa'nın (a.s) ruhu da Âdem (a.s) zamanında kendileriyle ahit yapılan ruhlardandı. İşte o ruh tam bir insan olarak Meryem'e göründü ve onun içine girdi. Meryem kendisine hitap eden bu ruha hamile kaldı. Übey bin Ka'b'ın bu görüşü çok garip ve kabul edilmez bir görüştür. Bu, israiliyyata benzemektedir. [28] Übey'den ulaşan tefsir rivayetlerinin sıhhati hakkında kafalarda soru oluşmasını sağlayan şeylerden birisi Zemahşerî, Beyzâvî, Vâhidî, Sa'lebî gibi müfessirlerin surelerin faziletleri ile ilgili özellikle Übey b. Ka'b'tan nakledilip her bir surenin sonunda o sureyi okuyanlara verilecek sevaplardan söz eden hadislerin çoğunun zayıf veya uydurma rivayetler olduğunun tespit edilmiş olmasıdır. [29] Ayrıca Fedailu'l-Kur'an konusunda Übey b. Ka'b'a nisbet edilen bir eserden de bahsedilmektedir. [30] Kurtubî, el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân adlı tefsirinde Übey b. Ka'b'tan ve birkaç isimden daha "surelerin faziletlerine" dair rivayet edilen hadislerin mevzu olduğuna işaret etmektedir. Hatta Kurtubî, Vâhidî'nin ve bu hadisi zikreden müfessirlerin hata ettiklerini düşünmektedir. Übey'in, Peygamber'den rivayetle sure sure Kur'an'ın faziletine dair uzunca hadisin kaynağı araştırıldığında bu hadisi bir topluluk ile uydurduklarını itiraf eden kişi tespit edilmiştir. Kurtubî'ye göre zaten bu hadisin uydurma olduğu açıkça hadisin kendisinden anlaşılmaktadır. [31] Mesruk'tan: Übey b. Ka'b'a bir mesele sordum. Übey de "böyle bir şey oldu mu?" diye sordu. "Hayır" cevabını verdim. "Öyleyse böyle bir şey oluncaya kadar beni rahatsız etme!", dedi. [32] Bu rivayette de görünmektedir ki, Übey b. Ka'b bir ilim adamının hassasiyetine sahip bir şahsiyettir. Kendisine sorulan her soruya gereksiz uzunlukta cevap vermekten imtina etmiştir. Onun gibi alim bir şahsiyetin insanlar tarafından daha çok Kur'an okunması niyetiyle yalana ve abartılı anlatımlara tevessül edeceğini düşünmek doğru değildir. Birçok art niyetli kişi, Kur'an konusunda otorite kabul edilen Übey'in ismini kullanmak ve nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Onun adını kullanıp Kur'an'a sokamadıkları fesat fikirlerini, Übey ve benzeri büyük sahabilerin isimlerini kullanarak Kur'an tefsirine sokmak istemişler ve onun adına rivayetler uydurmuşlardır. Bu nedenle Übey'den gelen rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmak ve bu rivayetler hususunda seçici olmak gerekmektedir. [33] Sonuç İslam ilim ve kültür geleneğinde Yahudi, Hristiyan ve diğer din ve kültürlerden İslam kaynaklarına girmiş ehl-i kitaba ait bilgiler, rivayetler, Kur'an kıssalarıyla ilgili haberler tefsir literatüründe yer almaktadır. Bunların bir tefsir malzemesi olarak kullanıp kullanılmaması üzerinde farklı görüşler mevcut olsa da sonuç itibarıyla bu rivayetler büyük oranda tefsirlerin içerisine girmiştir. Bu noktada takip edilecek yol Allah Resulünün göstermiş olduğu kriterdir. O, ehl-i kitabın söylemiş olduğu şeyler konusunda ashabına, onları hemen tasdik ya da tekzip yolunu tutmamalarını salık vermiştir. Buna göre Allah Resulü onlardan gelen haberler hakkında, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden de öğrenilecek şeylerse doğruluğunun ortaya çıkacağını, kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeyler ise o zaman yalan olduğunun bilineceğini söyler. Onlardan ulaşan haberin yalan ya da doğru olduğu tespit edilemiyorsa o zaman sessiz kalınmasını tavsiye etmiştir. Oysaki israiliyyattan tefsire geçen rivayetlerden kiminde ne nakle ne de akla uygun olmayan şeyler bulunmaktadır. Üstüne üstlük bu rivayet zincirleri bilinen sahabilere ulaşmaktadır. Bu durumda iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Ya sahabeden bu isimler ortamın vasatı gereği duyup öğrendikleri bu haberler ile ayetleri izah etmeyi doğru bulmuş ya da haberin inandırıcılığını arttırmak için bu mümtaz şahısların

isimleri kullanılmıştır. Bunun ayırımını her zaman ortaya koyabilmek mümkün olmadığı için rivayetlerdeki bu haberlere Allah resulünün göstermiş olduğu ölçü içerisinde ihtiyatlı davranılmalıdır. Fakat söz konusu haberler itikadi noktada bir sıkıntı oluşturmuyorsa o vakit bu haberlere antropolojik bir bilgi gözüyle bakılabilir. En azından bu tür haberler ortamın vasatına dair bizlere ip ucu vermesi açısından da bir değere sahiptir. Ashabın Müslüman olma süreçleri dönem, mekân ve şartlar itibarıyla birbirinden farklıydı. Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı ise o, dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman olmadan önce Hristiyanlarla Yahudilerin mukaddes kitaplarını devamlı okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bunları okumak ve tetkik etmekle geçirdiği rivayet edilmektedir. Bu durum, Übey'in Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi bildiğini, bu iki dinin akideleri hakkında genel bir kanaate sahip olduğunu, böylece Yahudiliği ve Hristiyanlığı gayet iyi tanıdığını göstermektedir. Ayrıca Müslüman olduktan sonra hayatının tamamını Kur'an ve Kur'an ilimleri ile geçirdiğini öğrendiğimiz Übey, bu konularda hem Peygamber hem de halifeler döneminde otorite kabul edilmiştir. Übey b. Ka'b, Hz. Ömer'in daima istişare meclisinde bulunan isimlerden birisiydi. Fetih suresinde "İnkârâ sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyülenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takva sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (Fetih:26) ayetindeki "Onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı" ifadesi için Neseî der ki: Bize İbrahim İbn Saîd'in Ebu İdrîs'den, onun da Übey İbn Ka'b'tan rivayetine göre o, ayeti "küfredenler kalplerinde cahiliyet hamiyetini ateşlendirdiklerinde, şayet siz de onların ateşlendiği gibi ateşlenmiş olsaydınız hiç şüphesiz Mescid-i Haram fesada boğulurdu", şeklinde okumuştur. Bu kıraati, Hz. Ömer duyunca ona karşı biraz sert davranmış da Übey, "Sen iyi biliyorsun ki ben Allah Resulünün yanına girerdim, Allah'ın ona öğrettiklerinden bana öğretirdi", demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de "Evet, şüphesiz sen yanında ilim ve Kur'ân olan birisin. Allah ve Resulünün sana öğrettiklerinden öğret ve oku", demiştir. [34] Bazı rivayetlerde Hz. Ömer ile karşı karşıya geldikleri davaları olsa da söz konusu Kur'an olduğu vakit Hz. Ömer de Übey'in bu konudaki otoritesini kabul etmiştir. Çalışmada ele aldığımız peygamber kıssaları hakkındaki rivayetlerin Übey b. Ka'b'a dayandırılması akla uygun görünmemektedir. Çünkü Übey ne güvenilirliği ne de Kur'an'a vukufiyeti noktasında adının etrafında şüphe uyandıracak bir şahıs olmamıştır. Hatta onun hakkında ulaşan bilgilerden okuyup anladığımız kadarıyla tam tersi bir tablo çizmektedir. O, Allah resulünün vahiy kâtibi olmasının yanı sıra ona gelen mektupları okuyan ve cevaplar yazan birisi olarak konumu ve yaptığı işlerin onun güvenilirliğini ortaya koyduğu gayet açıktır. Bu durumu bugün de yapıldığı gibi altına Mevlâna, Yunus Emre gibi bilinen kişilerin isimleri yazılıp da yapılan paylaşımlar gibi düşünmek yerinde olacaktır. Söylenilen söze olan inancı arttırmak amacıyla meşhur ve güvenilir isimlerin kullanılması her daim yapılan bir şey olmuştur. Kur'an'la ilgili söz söylemek isteyen için de Übey en yetkin isimlerden biri olması hasebiyle ismi bu şekilde kullanılmış olmalıdır. Übey'e isnad edilen kıssa rivayetleri dışında ne yaşantısında ne de diğer rivayetlerinde bir ehl-i Kitap vurgusu ya da etkisi görünmemektedir. Aksine belki onun önceki semavi dinler hakkındaki geniş bilgisi sayesinde o, akabe biatleri ardından hemen İslam'a girmiştir. Son söz olarak tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Übey'den gelen kıssalarla alakalı rivayetlerde temkinli davranılmalı fakat itikadi konular dışında bu rivayetlerin bir tefsir malzemesi olarak kullanılması konusunda bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz. KAYNAKÇA Ata, Mehmet Mahfuz. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47. Atik, M. Kemal. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrg/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. Sahihu'l-Buhari . Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, Fecr Yayınevi, 1996. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulü . Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971. Çığ, Muazzez İlmiye. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005. Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi . Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist . İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019. Erul, Bünyamin. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Hamidullah, Muhammad. İslam Peygamberi .

Ankara, 1. Basım, 2003. Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye . çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Hicr, 1997. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm . ed. Sâmi b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 1999. İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr . çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001. Karakuş, Abdulkadir Karakuş. Übey B. Ka'b İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu . İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018. Bedriye Yılmaz. Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî. Sahihu'l-Buhari . Riyâd: Beytül-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998. Bünyamin Erul. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, 1996. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist . İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019. Ertuğrul Döner. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi . es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman. Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân . çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1996. Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut, 1983. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye . çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Hicr, 1997. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm . ed. Sâmi b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 1999. İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr . çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001. İsmail Cerrahoğlu. Tefsir Usulü . Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ. el-Câmî'u li Ahkâmî'l-Kur'ân . ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006. M. Hüseyin Ez-Zehbi. Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar . çev. Nurettin Demir. İstanbul: Saba Yayınları, 1984. M. Kemal Atik. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindaki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrg/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf m. Yusuf Kandehevi. Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık . İstanbul: Kalem Yayınevi, 3. Basım, 1976. Mehmet Mahfuz Ata. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülahazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47. Muazzez İlmiye Çığ. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 9. Basım, 2005. Muhammad Hamidullah. İslam Peygamberi . ANKARA, 1. Basım, 2003. Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî. Siyeru A'lamî'n-Nübela . 27 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts. Muhammed Fatih Kesler. Medine Tefsir Ekolü . Ankara: Akçağ Yayınları, 2005. Ramazan Şeşen. "Fezailü'l-Kur'an". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. Tarih-i Taberî . çev. M. Faruk Görtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts. Zehbî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn . 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000. [1] Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi (Ankara, 2003), 703. [2] M. Hüseyin Ez-Zehbî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar , çev. Nurettin Demir (İstanbul: Saba Yayınları, 1984), 13. [3] Zehbî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar, 12. [4] Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, Siyeru A'lamî'n-Nübela (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/389-390. [5] Siyeru A'lamî'n-Nübela, 1/391. [6] Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân , çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul (Dâru'l-Hicre, 1996), 193-198. [7] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, Tarih-i Taberî , çev. M. Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 316. [8] Muhammed Hamidullah, Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 67. [9] M. Kemal Atik, "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindaki Yeri" 4 (1987), 151. [10] Bünyamin Erul, "ÜBEY b. KÂ'B", İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı, 2012), 273. [11] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi (Ankara, 1996), 129. [12] Fatih Kesler, Medine Tefsir Ekolü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 65. [13] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 65. [14] Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , (ts.), 11. [15] Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 69. [16] Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kuraşî İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm , ed. Sâmi b. Muhammed Selame (Dâru Tayyibe, 1999), 3/528. [17]

İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 3/528. [18] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 1/236. [19] Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 17. [20] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr , çev. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 16. [21] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, 17. [22] Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 44. [23] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, Sahihu'l-Buhari (Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998),1/40. [24] Mehmet Mahfuz Ata, "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mûlahazalar" 2 (2021), 28-47, 33. [25] Bedriye Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 286. [26] Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, 211. [27] İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye , çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Hicr, 1997), 2/173-174. [28] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 5/220. [29] Ramazan Şeşen, "Fezailü'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 533. [30] Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 122. [31] Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ, el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an , ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 124. [32] M. Yusuf Kandehevi, Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1976), 1572. [33] Abdulkadir Karakuş, Übey B. Ka'b İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018), 236. [34] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 7/346.

Giriş

Kur'an'ı Kerim'in yirmi üç yıl süren nüzul sürecinde Hz. Peygamberin sözlerinde ve fiillerinde de görülmektedir ki Medine Kur'an'ın öğrenilmesi ve anlaşılmasında her daim önemli bir konuma sahip olmuştur. Kur'an nüzulünün hicret sonrasında Medine'de devam edip tamamlanmasının ardından Hz. Peygamberin vefatı ile artık Kur'an'ı tebliğ ve tebyin vazifesini tamamen sahabe yüklenmiştir. Vahyin yakın muhatabı olması hasebiyle sahabe inzâl sürecinde vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygambere anlayamadıkları yerleri sormuş ve Peygamber de onlara çeşitli izahatta bulunmuştur. Bu da tefsir faaliyetinin ilk ayağının sahabe döneminde olduğunu göstermektedir.

İslam'ın devlet düzeni kazandığı yer olan Medine, siyasi olduğu kadar ilmin de merkezi durumuna gelmişti. Medine'nin tefsir konusunda bir ekol olmasında dört halife döneminin önemli bir rolü olsa da asıl kurucu isim olarak sahabenin büyüklerinden olan Übey b. Ka'b el-Ensârî, Hz. Peygamberden Kur'an hususunda çeşitli iltifatlarla mazhar olmuş bir sahabedir. Peygamberin zamanında Kur'an'ın tamamını ezberlemiş olan nadir isimlerdendi. İçinde Übey'in kendine ait notları olmasına rağmen bu mushaf resmi mushaftan farklı değildi. [1]

Sahabe devrinde tefsir faaliyetleri adına çok fazla bir rivayetten söz edilmemektedir. Bunun sebebi sözün bağlamı içerisinde anlaşılması nedeniyle sahabenin Allah Resulüne çok fazla soru sormaması mı yoksa sahabenin vefatı ya da başka beldelelere gitmiş olmaları nedeniyle elde edilen bilginin aktarımında oluşan çeşitli sorunlar mıdır? Bu sorunun cevaplarının yanı sıra sahabe devrinde tefsirci yönüyle öne çıkmış isimler de çok fazla değildir. Kur'an hakkında Peygamberden duyduklarını, şahit oldukları nüzul sebeplerini aktaran sahabe içerisinde Hz. Ali, Abdullah İbni Abbas, Abdullah İbni Mes'ud ve Übey İbni Ka'b gibi birkaç isim sayılmaktadır. [2] Ashaptan rivayet edilen tefsir rivayetlerinin bir kısmı doğrudan Resulullah'tan aktarılmış olsa da bir kısmı sahabenin kendi şahsî rey ve içtihadına dayanan görüşleridir. Bunlar Arap dili ve şiirine, dönemin örf ve adetlerine, sebab-i nüzul olaylarına ve nüzul döneminde Arap yarımadasında yaşayan kitap ehlinin bilgilerine dayanarak yapılan tefsirlerdir. [3]

Hayatı ve İlmi Kişiliği İbni Kays b. Übeyd b. Zeyd b. Muaviye b. Amr b. Malik b. Neccar Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Lakapları Seyyidü'l Kurra, Ebû'l-Münzir el-Ensârî, künyesi Ebû't-Tufeyl'dir. Akabe biatlerinde bulunmuş ve birinci Akabe Biatı'nın ardından İslâmiyet'i kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i tamamını ezberlemiş ve ayrıca cemedip Peygambere (s.a.v.) arz etmiştir. [4] Hatta bir rivayette Übey şöyle demiştir: "Ben Kur'an'ı Cibril (a.s.)'dan alan birinden hemen aldım ki daha onun tazeliği (بَطَر وَهْو) üstünde olurdu. [5]

Abdullah b. Amr b. As'tan rivayetle Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kur'an'ı şu dört kişiden alınız. Bunlar; Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Übey İbn Ka'b'dır." Buradaki "alınız" ifadesi, onlardan öğreniniz şeklinde değerlendirilmiştir. Sahabeden Kur'an'ı öğretmekle meşhur olan yedi kişiden biri olarak da ismi geçmektedir. Zehebi, "Tabakatu'l-Kurra"sında şöyle zikreder: "Sahabeden bir cemaat, kıraati Übey'den almıştır." [6] Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan ilk Medineli müslümandır. Allah Resulünün (s.a.v.) on tane kâtibi vardı. Kimisi inen vahiyleri kimisi de zekât mallarını yazardı. [7] Müslüman olmadan önce okuma yazma öğrenmiş olan Übey peygambere gönderilen mektupları da kendisine okurdu. [8] Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı, o dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman olmadan önceki yaşantısında da dinlere ve dini ilme ilgili olduğu, mukaddes kitapları okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bu kitapları tetkik etmekle geçirdiği bilinmektedir. Bu durum göstermektedir ki, Übey Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi biliyordu ve akideleri hakkında kanaate sahipti. Ancak buna rağmen, Müslüman olmadan önce Übey'in bu iki dinden birisinin inancını benimsediğine dair bir bilgi mevcut değildir. [9] Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in beyanına göre sahabe içinde Kur'an'ı en iyi okuyan kişi ve Kurrânın ilk tabakasını teşkil eden yedi sahâbîden biridir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, namazda ayetleri karıştırdığı vakit kendisini Übey'in uyarmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Übey'in özellikle Kur'an öğretimi konusundaki faaliyetleri mühimdir. Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Ayyâş gibi sahabeler ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile Ebû'l-Âliye er-Riyâhî gibi tâbiîler ondan kıraat öğrenmiştir. Übey b. Ka'b, kıraati aşerenin çoğunun isnadında yer alır ve aynı zamanda tefsirde de öne çıkan görüş ve rivayetleri ile Medine tefsir ekolünün temelini oluşturmuştur. [10] O devirde sahabe farklı bölgelere gitmişse de pek çok sahabe Medine'de kalmış ve Medine bir medrese konumunda olmuştur. Übey ve Medine'de ikamet etmeye devam eden sahabe oradaki gençlere Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini öğretmişlerdi. Bu sayede Medine'de daha sonra pek çok tâbiînin de orada talebelik yaptığı bir tefsir medresesi teşekkül etmiştir. Bu medresenin başı olarak kabul edilen Übey b. Ka'b'ın en meşhur talebeleri, Ebu'l-Aliye er-Riyâhî (Ö. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurezî (118/736), ve Zeyd b. Eslem (Ö. 136/753)'dir. Onların bir kısmı doğrudan doğruya, bir kısmı da bir vasıta ile Übey b. Ka'b'tan tefsire dair bilgi edinmişlerdir. [11] Übey, semavi kitaplara olan hakimiyetinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim konusunda da uzman bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O kıraat, esbabü'n-Nüzul, Kur'an kelimelerinin dönemsel anlamları gibi birçok Kur'an ilminde bilgisini ortaya koymuştur. Örneğin Übey, "Andolsun, hakka dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce yakın azabı elbette tattıracağız." (Secde:21) ayetinde geçen "yakın azap" ifadesini bir defasında tarihi olarak değerlendirip Bedir Savaşı ve savaşta müşriklerin başına gelenler olarak anlam vermiştir. Bir başka sefer ise, bu ifadeye daha evrensel bir anlam vererek bunun "dünyada karşılaşılabilecek birçok musibet" olarak değerlendirmiştir. Böylelikle Übey b. Ka'b, yaptığı iki yönlü izahla Kur'an-ı Kerim'i hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki Müslümanlar için ayetin daha iyi anlaşılması noktasında katkı sağlamıştır. [12] Sahabenin Kur'an'ı anlama noktasında Arap dili ve edebiyatı bilgisi ve Allah resulüne yakınlıkları itibarıyla seviyeleri aynı değildi. Olaylar ve ayetler arasındaki bağlantıyı kurabilen Übey ve onun gibi Allah resulünün yakınında bulunan [13] sahabe tefsir konusunda diğer isimlerden pek tabi olarak öne çıkmıştır. Übey b. Ka'b bütün ömrü boyunca Medine'de ilim öğrenme ve öğretmeyle meşgul olmuş ve yine orada vefat etmiştir. Übey İbn Ka'b'a İsnad Edilen Tefsir Rivayetlerinde Ehl-i Kitap Etkisi Sahabe arasında Yahudi veya Hristiyan olup sonradan İslam'a giren din alimlerinin anlattıkları ve birtakım kitaplardan naklettikleri haberler Müslümanların ilgisini çekiyordu. Bu kaynaklar, peygamberler ve gelecek konuları ile ilgili haberler, kıyamet alametleri, ahiret ahvalı gibi her dönem halkın merakını çeken hususlarla ilgili ilgi çekici, abartılı ve ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Amr b. As, Selmân el-Fârisî, Übey b. Ka'b ve Temîm ed-Dârî gibi sahabeler Ehl-i kitaptan bazı kitaplar okuyup bilgi edinmişlerdir. Onlar bu kitaplardan nakilde bulunmuşlardır. [14] Übey İbn Ka'b, Akabe biatleri ardından Medine'de Müslüman olmuş bir sahabedir. O, İslam'ın Mekke'deki başlangıç ve gelişim süreçlerine şahit olmamıştı. Fakat yanı sıra onun Medine'deki yaşamı ona başka bir arka plan kazandırmıştı. Allah'ın kitabı hakkında sahabenin en bilgililerinden biriydi. Allah'ın kitabının manalarını bilmesindeki belki de en önemli nedenlerden biri, onun kadim semavi kitapları iyi bilen alimlerinden biri olmasıydı. Bu sayede o, nüzul sebepleri, nasih ve mensuh gibi Kur'an ile ilgili birçok bilgiye sahip idi. [15] Onun bu yetkinliği nedeniyle önceki

bilgilerini yok sayarak Kur'an'ı anladığını düşünmek elbette ki yersiz olacaktır. O, Kur'an'ı tefsir ederken bu bilgilerinden faydalanmış olabilir, fakat bu bilgileri açıkça belirterek kullanmamıştır. Tefsirlerde yer alan İsrailiyyat ve Fedailu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerde isminin geçmesi Übey'in bu rivayetlerde eski bilgilerini tefsire konu yapmıştır şeklinde bir düşünce uyandırabilir. Özellikle Hz. Âdem, Hz. Meryem, Kehf suresinde sâlih bir kul olarak bahsedilen Hızır gibi kıssalara ait rivayetlerinden incelediklerimizde Übey'in ismi geçtiğini görmekteyiz. Şimdi bu durumu birkaç rivayetle örneklendirmeye çalışacağız. Örneğin tefsirlerde A'râf suresinin "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarır: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirken kesinlikle şükredenlerden olacağız! Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir." (189-190) ayetleri hakkında Übey'e isnat edilen bir rivayete yer verilmektedir. Übey'e isnat edilen bir rivayette Hz. Havva'nın hamile kaldığı vakit şeytanın ona gelip eğer bana itaat edersen ve çocuğuna Abdülhâris ismini koyarsan, çocuğun sağ salim doğar dediği ve Havva'nın da şeytanın dediğini yapmadığı için çocuğunun öldüğü ve bu durumun birkaç kez tekrar ettiği, üçüncü kez hamile kaldığında şeytanın yine gelip aynı teklifi yaptıktan sonra eğer söylediğini yapmazlarsa çocuğun hayvan olarak doğacağını söylediği, Hz. Âdem ve Havva'nın da şeytana itaat edip çocuklarına Abdülharis ismini koydukları beyan edilir. İbn-i Kesir tefsirinde bu rivayet için -ki en iyisini Allah bilir- gösteriyor ki, Ehl-i Kitabın izleri görülmektedir, der. [16] Bu rivayette gerçekten İbn-i Kesir'in belirttiği gibi Übey b. Ka'b'ın ehl-i kitaba dair sahip olduğu bilgilerin bir tesiri var mıdır? Yoksa bu ve benzeri rivayetlerde Übey gibi Medine'de Yahudilerle birlikte yaşamış ve onların kitapları hakkında derin bilgi sahibi olan kişilerin ismi kullanılmış mıdır? Bu çalışmada yer vereceğimiz rivayetlerde cevabını aradığımız soru budur. Hz. Âdem gibi bir peygamberin şeytanın teklifine uyup çocuklarının adını Abdülharis koyduğunu düşünmek ne kadar uzak bir seçenek olarak geliyorsa Übey gibi Kur'an konusunda uzman bir ismin de bu rivayeti sorgulamadan paylaşmış olması uzak gelmektedir. Fakat yine de önceki kitaplara dair sahip olduğu bilgilerin, yaşamış olduğu Medine çevresinin kıssalara dair zihninde bir tasavvur oluşturmuş olması muhtemeldir. Sahih bir hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: "Ehl-i kitap size bir şey söylediği zaman onları tasdik de etmeyin tekzip de etmeyin. Onların haberleri üç kısımdır: Birincisi, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden öğreniriz ki doğrudur, ikincisi ise yalan olduğunu biliriz ki bu da kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeydir. Üçüncüsü de sessiz kalınandır ki bunun rivayetine izin verilmiştir. Her ne kadar bu rivayet Ehl-i Kitabın izlerini taşımaktadır denilse de buna itiraz edilmiştir. Ehl-i Kitaptan haber rivayet etmenin söz konusu olan bu rivayette sahibinin veya bir tabiinin aktarması nedeniyle üçüncü kısımdan görmüşlerdir. İbn-i Kesir ise bu hususta Hasen Basri'nin görüşünü kabul ettiğini ve onun da bu anlatımdan Âdem ile Havva'nın murat edilmiş olmadığını, bundan ancak onun zürriyetinden gelen müşriklerin murat edildiğini aktarmaktadır. [17] Allah Resulü ehl-i Kitaptan iktibas konusunda bir usul göstermiş olsa da insanlar zamanla bu tarz haberleri rivayet etmeye devam ettiler. Bu nedenle birçok bâtil bilgi karıştı, bu bilgiler Kur'ân naslarını açıklamak için de kullanılmaya başlandı. Müteahhirûn dönemde tefsir kitaplarında kendisine oldukça yer buldu. Oysa yukarıda bahsi geçen rivayete göre bu bilgileri kullanmada ölçü Kur'an'a, sünnete ve İslam akaidine tezat unsurlar barındırmamalıdır. Hz. Âdem ile ilgili başka bir ayette yine Übey'e dayanan bir rivayete rastlamaktayız. İbn Ebi Hatim şöyle demiştir: Bize Ali bin Hasen bin İşkab anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said bin Ebi Urube'den, o da Katade'den, o da Hasen'den, Übey bin Ka'b'tan, Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: Allah Âdem'i uzun boylu, epey gür saçlı, büyük bir hurma ağacı gibi yarattı. Ağacın ürününün tadına bakınca elbisesi üzerinden düştü. İlk görünen onun avret mahalli oldu. Avret mahalline bakınca cennet yönüne doğru koşmaya başladı. Saçı bir ağaca takıldı ve o çekiştirdi. O sırada Rahman ona: "Ey Âdem, benden mi kaçırıyorsun?" diye seslendi. O Rahman'ın kelamını işitince "Ya Rabbi, hayır, ancak ben utancımdan kaçıyorum" dedi. Bana Cafer bin Ahmed bin el-Hakem el-Kureşi iki yüz elli dört yılında anlattı, bize Süleyman bin Mansur bin Ammar anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said 'den, o da Katade'den, o da Übey bin Ka'b'tan, Resulullah şöyle demiştir: Âdem ağaçtan tadınca hemen fırlayıp kaçtı. Saçları ağaca asıldı ve "Âdem" diye ona seslenildiğini işitti. "Benden mi kaçırıyorsun?" diye bir ses geldi. O da: Hayır, senden utancımdan kaçıyorum, dedi. O da şöyle dedi: "Ey Âdem,

yanımdan çık. İzzetim hakkı için kim bana isyan ederse burada benimle bir arada kalamaz. Eğer arz dolusu senin gibi insan yaratsam, sonra da bana isyan etseler, onları asiler yurduna yerleştiririm. Bu garip bir hadistir. Onda kopukluk, hatta Katade ile Übey bin Ka'b arasında iki ravi eksikliği vardır. [18] Burada da yine ehl-i kitapla ortak olan yaratılış kıssasına dair oldukça garip unsurlar barındıran bir rivayet söz konusudur. İlk Müslüman nesillerin Kur'an tefsirinde naklettikleri İsrailiyyat haberleri genel olarak peygamberler ve ümmetleri ile kâinatın ve insanın yaratılışı hakkındadır. Ayrıca tefsirlerde Âdem ve eşinin cennetteki durumları ve İblis ile yaşadıkları, cennetten kovulmaları, Nuh'un gemisi ve tufan hadisesi, Hârût Mârût, Tâlût Câlût, Tâbût Sekîne gibi konularla da ilgili israiliyyat rivayetlerine rastlamaktayız. Bütün bu konularla ilgili rivayetlerde Allah tasavvuruna ve ismet-i enbiyaya ters düşen birçok özellik ve hurafeler bulunmaktadır. [19] Bize Hafs b. Ömer el-Havdî, İshâk b. Er-Rebi'den haber verdi. O, el-Hasan'dan; o, Utey'den; o da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti; dedi ki: Hz. Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Evlatlarım, bana cennetin meyvelerinden bulun. Şüphesiz onları canım çekti." dedi. Âdem hastayken onun çocukları cennetin meyvelerini aramaya başladılar. Birden Allah'ın melekleri ile karşı karşıya geldiler. Melekler onlara dediler ki: "Ey beni Âdem, neyi arıyorsunuz?" Onlar, "Babamız cennet meyvelerini arzuladı da biz onu arıyoruz." dediler. Melekler: "Dönün, iş bitirildi." dedi. Döndüklerinde babaları vefat etmişti. Melekler Âdem'i alıp onu yıkadı, güzel kokular sürdü, kefenleyip ona bir kabir kazdılar ve ona lahit yaptılar. Sonra meleklerden biri öne geçti ve onun üzerine namaz kıldı. Arkasında da melekler ve Âdem'in oğulları vardı. Sonra onu kabre koydular ve üzerini düzlediler. Ardından, "Ey Âdemoğlu, bu senin yolun ve senin sünnetindir." dediler. [20] Bir başka rivayette de Hz. Âdem'in ölüm döşeğindeyken oğullarına canının cennet meyvesi çektiğini söyleyip onlara bana gidip cennet meyvesi bulup getirin dediği enteresan bir hikâye anlatılmaktadır. Bu rivayet de Übey'den rivayet edilmiştir. Bu rivayetin başka bir tariki de mevcuttur. Bize Saîd b. Süleyman, Hüseyim'den haber verdi. Yunus b. Übeyd de Hasan'dan rivayet etti o da Utey es-Sa'dî haber verdi. O da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti ve dedi ki: Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Gidin ve bana cennet meyvelerinden toplayın." dedi. Çocuklar çıktılar ve yolda melekler onları karşıladı ve "Nereye gitmek istiyorsunuz?" diye sordular. Onlar, "Babamız, Cennet meyvelerinden kendisine meyve toplamamız için bizi gönderdi." dediler. Melekler, "Dönün, artık bu kadarı size yeterlidir." dedi. Meleklerle birlikte döndüler. Havva onları görünce korktu ve Hz. Âdem'e yaklaşıp ona sarılmak istedi. Âdem ona, "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbimin melekleri arasına girme!" dedi. Melekler onun ruhunu kabzettiler. Sonra onu yıkadılar, kefenleyip güzel kokular sürdüler. Sonra onun üzerine namaz kıldılar ve onun için bir kabir kazıp onu defnettiler ve "Ey Âdemoğulları! Bu, sizin ölümlerinizi hakkındaki sünnetinizdir." dediler. [21] Rivayetin bu tarikinde ilkinden farklı olarak Hz. Âdem'in meleklerden korkup kendisine sığınmak isteyen eşi Havva'ya "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbimin melekleri arasına girme!" demektedir. Hz. Âdem'in başına gelenler (burada kastedilen cennetten çıkarılma olmalıdır) nedeniyle eşi Havva'yı suçlaması akla yaratılış kıssasına ehl-i kitap kaynaklarının bakışını getirmektedir. Çünkü bu kıssanın ehl-i kitap kaynaklarındaki anlatımına göre Havva Hz. Âdem'i kandıran ve cennetten kovulmalarına neden olan kişidir. Oysaki Übey gibi bir sahabe'nin bu rivayetlerde Havva'ya dair bariz şekilde hissedilen bu suçlayıcı bakışın Kur'an'la uyuşmadığını anlayacak derecede kitaba hâkim olduğunu düşünmekteyiz. "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp o ikisinin kafalarını karıştırdı." (A'raf:20) Görüldüğü üzere ayette ikili bir yapı kullanılmış, şeytanın vesvesesine kapılanın hem Âdem hem de eşi olduğu anlaşılmaktadır. Yaratılış kıssası ile ilgili en eski kaynağın Sümerlere kadar gittiği bilinmektedir. Sümer ve Tevrat'ta kıssa birbirine oldukça paralel bir şekilde ilerlemektedir. İki kaynakta da bir bahçe, ağaçlar, bahçeden su çıkarılması, yasak meyve ve lanetlenme gibi unsurlar bulunmaktadır. Sümer'de kaburgayı iyi etmek için Tanrıça yaratılmış ve adı Kaburganın Hanımıdır. Hikâye Tevrat'a geçerken kadın kaburgadan yaratılmış ve adı Sümer'deki ikinci anlamı olan Hayatın Hanım'ının İbranice karşılığı Havva olmuştur. [22] Übey b. Ka'b'ın ehl-i Kitab'ın bilgilerine vakıf olan birisi olarak bu bilgilerini Kur'an'ı tefsir etmede malzeme olarak kullandığını düşünsek bile onun bu malzemeleri Kur'an'ın anlatımı ile ters düşecek bir şekilde kullandığını kabul etmek mümkün değildir. Özellikle Kur'an'a vukufiyeti dil konusunda da son derece yüksek olan Übey, nasıl olur da Kur'an'ın bu kıssayı anlatırken Havva'yı hedef gösteren bir dil değil de müsenna bir yapı kullandığını göz ardı ederek bu rivayetleri aktarmış olabilir? Kehf

Sûresi'nde sâlih kul olarak zikredilen şahsın isminin ne olduğunu bulmaya çalışmışlar ama bu hususta görüş farklılıkları doğmuştur. Übey b. Ka'b'tan rivayet edilen hadiste, "Mûsâ İsrailoğulları'nın meclisindeyken biri geldi ve ona "senden daha bilgili olan birini tanıyor musun?" diye sordu. Hz. Mûsâ da "hayır" cevabını verdi. Bu cevabın üzerine Allah Hz. Mûsâ'ya "evet var, o kulumuz Hızır" diye vahyetti". [23] Genel olarak bugüne kadar "Hızır" ismi ile bilinen ve Kur'an'da sadece "kullarımızdan bir kul" şeklinde yer alan bu şahısla alakalı bilgiler, Übey b. Ka'b, Vehb b. Münebbih, İbn Abbâs ve talebeleri İkrime, Mücâhid ve Süddî'den gelmektedir. Bunlar sıhhati tartışmalı olduğu iddia edilen rivayetlerdir. [24] Bu kıssanın ehl-i Kitap tarafından bilinen bir kıssa olması Übey'in konuyla ilgili sahip olduğu malumatın eski bilgilerine dayandığını düşündürmektedir. Fakat kıssa, Tanah'ta yer almamaktadır. Kıssa, Yahudi ve Yahudilik öncesi edebi literatüründe mevcuttur. Benzer hikâyeler Yahudi kültürü içerisinde olduğu gibi, Gılgamış ve İskender efsanelerinin bulunduğu edebî metinlerde yer almaktadır. Übey b. Ka'b'tan aktarılan kıssada da bu hikayelere ait sembol ve anlatımlara bulunmaktadır. [25] Kur'an kıssalarına dair tefsirlerde geçen rivayetler, bu literatürün etkisi altında oluşan senkretik bir yapının olduğunu düşündürmektedir. [26] Buharî, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbn Abbas'a dedim ki: "Nevf el-Bikalî, Hızır ile arkadaşlık eden Musa'nın, İsrailoğullarının Musa'sı olmadığını iddia ediyor." İbn Abbas dedi ki: "Allah'ın düşmanı Nevf yalan söylüyor! Ya'la'ya gelince, o bana şöyle dedi: İbn Abbas dedi ki: "çünkü Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini bana söyledi: "Musa Allah'ın Resul'üdür, dedi ki: İnsanlara öyle bir günü hatırlat ki, gözlerin dolup taşıdığı ve kalplerin yumuşadığı gün yüz çevirdi, sonra bir adam ona yetişti de: "Hangi Allah'ın elçisi ki, yeryüzünde sizden daha bilgilidir?" diye sordu. O, "benim." diye cevap verdi. İlmin ancak Allah'a ait olduğunu söylemediği için, Cenâb-ı Allah onu kınadı ve şöyle vahyetti; "iki denizin birleştiği yerde bir kulum var ki, o, senden daha çok bilgilidir." [27] Meryem suresinde Hz. Meryem'e insan suretinde gelen ruhtan bahsedilmektedir. "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü." (Meryem:17) Burada bahsi geçen ruhun kim olduğuna dair tefsirlerde var olan rivayetlerde Übey'e dayanan bir rivayet de söz konusudur. Nevf Bekkalî, Hz. Meryem'in kendisi için ibadet edeceği bir mabet edindiğini ve ailesinin doğu tarafında bulunan bir yere gidip gizlenip saklandığını söyledi. Allah da Meryem'e eli yüzü düzgün bir insan suretinde Cebrail'i gönderdi. Mücahit, Dahhak, Katade, Vehb bin Münebbih ve Süddî "biz de ona Ruhumuzu gönderdik" sözünde kast olunanın Cebrail olduğunu söylemişlerdir. Bu, Kur'an'da "Onu Ruhul-Emin kalbine indirdi ki uyarıcılardan olası" (Şuara: 193,194) ayetinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Ebu Cafer Razi, Rebi bin Enes'ten, Ebu'l-Aliye'den anlatmıştır ki Übey bin Ka'b şöyle demiştir: "İsa'nın (a.s) ruhu da Âdem (a.s) zamanında kendileriyle ahit yapılan ruhlardandı. İşte o ruh tam bir insan olarak Meryem'e göründü ve onun içine girdi. Meryem kendisine hitap eden bu ruha hamile kaldı. Übey bin Ka'b'ın bu görüşü çok garip ve kabul edilmez bir görüştür. Bu, israiliyyata benzemektedir. [28] Übey'den ulaşan tefsir rivayetlerinin sıhhati hakkında kafalarda soru oluşmasını sağlayan şeylerden birisi Zemahşerî, Beyzâvî, Vâhidî, Sa'lebî gibi müfessirlerin surelerin faziletleri ile ilgili özellikle Übey b. Ka'b'tan nakledilip her bir surenin sonunda o sureyi okuyanlara verilecek sevaplardan söz eden hadislerin çoğunun zayıf veya uydurma rivayetler olduğunun tespit edilmiş olmasıdır. [29] Ayrıca Fedailu'l-Kur'an konusunda Übey b. Ka'b'a nisbet edilen bir eserden de bahsedilmektedir. [30] Kurtubî, el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân adlı tefsirinde Übey b. Ka'b'tan ve birkaç isimden daha "sürelerin faziletlerine" dair rivayet edilen hadislerin mevzu olduğuna işaret etmektedir. Hatta Kurtubî, Vâhidî'nin ve bu hadisi zikreden müfessirlerin hata ettiklerini düşünmektedir. Übey'in, Peygamber'den rivayetle sure sure Kur'an'ın faziletine dair uzunca hadisin kaynağı araştırıldığında bu hadisi bir topluluk ile uydurduklarını itiraf eden kişi tespit edilmiştir. Kurtubî'ye göre zaten bu hadisin uydurma olduğu açıkça hadisin kendisinden anlaşılmaktadır. [31] Mesruk'tan: Übey b. Ka'b'a bir mesele sordum. Übey de "böyle bir şey oldu mu?" diye sordu. "Hayır" cevabını verdim. "Öyleyse böyle bir şey oluncaya kadar beni rahatsız etme!", dedi. [32] Bu rivayette de görünmektedir ki, Übey b. Ka'b bir ilim adamının hassasiyetine sahip bir şahsiyettir. Kendisine sorulan her soruya gereksiz uzunlukta cevap vermekten imtina etmiştir. Onun gibi alim bir şahsiyetin insanlar tarafından daha çok Kur'an okunması niyetiyle yalana ve abartılı anlatımlara tevessül edeceğini düşünmek doğru değildir. Birçok art niyetli kişi, Kur'an konusunda otorite kabul edilen Übey'in ismini kullanmak ve nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Onun adını kullanıp Kur'an'a sokamadıkları fesat fikirlerini, Übey ve benzeri

büyük sahabilerin isimlerini kullanarak Kur'an tefsirine sokmak istemişler ve onun adına rivayetler uydurmuşlardır. Bu nedenle Übey'den gelen rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmak ve bu rivayetler hususunda seçici olmak gerekmektedir. [33] Sonuç İslam ilim ve kültür geleneğinde Yahudi, Hristiyan ve diğer din ve kültürlerden İslam kaynaklarına girmiş ehl-i kitaba ait bilgiler, rivayetler, Kur'an kıssalarıyla ilgili haberler tefsir literatüründe yer almaktadır. Bunların bir tefsir malzemesi olarak kullanıp kullanılmaması üzerinde farklı görüşler mevcut olsa da sonuç itibarıyla bu rivayetler büyük oranda tefsirlerin içerisine girmiştir. Bu noktada takip edilecek yol Allah Resulünün göstermiş olduğu kriterdir. O, ehl-i kitabın söylemiş olduğu şeyler konusunda ashabına, onları hemen tasdik ya da tekzip yolunu tutmamalarını salık vermiştir. Buna göre Allah Resulü onlardan gelen haberler hakkında, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden de öğrenilecek şeylerse doğruluğunun ortaya çıkacağını, kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeyler ise o zaman yalan olduğunun bilineceğini söyler. Onlardan ulaşan haberin yalan ya da doğru olduğu tespit edilemiyorsa o zaman sessiz kalınmasını tavsiye etmiştir. Oysaki israiliyattan tefsire geçen rivayetlerden kiminde ne nakle ne de akla uygun olmayan şeyler bulunmaktadır. Üstüne üstlük bu rivayet zincirleri bilinen sahabilere ulaşmaktadır. Bu durumda iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Ya sahabeden bu isimler ortamın vasatı gereği duyup öğrendikleri bu haberler ile ayetleri izah etmeyi doğru bulmuş ya da haberin inandırıcılığını arttırmak için bu mümtaz şahısların isimleri kullanılmıştır. Bunun ayırımını her zaman ortaya koyabilmek mümkün olmadığı için rivayetlerdeki bu haberlere Allah resulünün göstermiş olduğu ölçü içerisinde ihtiyatlı davranılmalıdır. Fakat söz konusu haberler itikadi noktada bir sıkıntı oluşturmuyorsa o vakit bu haberlere antropolojik bir bilgi gözüyle bakılabilir. En azından bu tür haberler ortamın vasatına dair bizlere ip ucu vermesi açısından da bir değere sahiptir. Ashabın Müslüman olma süreçleri dönem, mekân ve şartlar itibarıyla birbirinden farklıydı. Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı ise o, dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman olmadan önce Hristiyanlarla Yahudilerin mukaddes kitaplarını devamlı okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bunları okumak ve tetkik etmekle geçirdiği rivayet edilmektedir. Bu durum, Übey'in Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi bildiğini, bu iki dinin akideleri hakkında genel bir kanaate sahip olduğunu, böylece Yahudiliği ve Hristiyanlığı gayet iyi tanıdığını göstermektedir. Ayrıca Müslüman olduktan sonra hayatının tamamını Kur'an ve Kur'an ilimleri ile geçirdiğini öğrendiğimiz Übey, bu konularda hem Peygamber hem de halifeler döneminde otorite kabul edilmiştir. Übey b. Ka'b, Hz. Ömer'in daima istişare meclisinde bulunan isimlerden birisiydi. Fetih suresinde "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyükleme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takva sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (Fetih:26) ayetindeki "Onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı" ifadesi için Neseî der ki: Bize İbrahim İbn Saîd'in Ebu İdrîs'den, onun da Übey İbn Ka'b'tan rivayetine göre o, ayeti "küfredenler kalplerinde cahiliyet hamiyetini ateşlendirdiklerinde, şayet siz de onların ateşlendiği gibi ateşlenmiş olsaydınız hiç şüphesiz Mescid-i Haram fesada boğulurdu", şeklinde okumuştur. Bu kıraati, Hz. Ömer duyunca ona karşı biraz sert davranmış da Übey, "Sen iyi biliyorsun ki ben Allah Resulünün yanına girerdim, Allah'ın ona öğrettiklerinden bana öğretirdi", demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de "Evet, şüphesiz sen yanında ilim ve Kur'ân olan birisin. Allah ve Resulünün sana öğrettiklerinden öğret ve oku", demiştir. [34] Bazı rivayetlerde Hz. Ömer ile karşı karşıya geldikleri davaları olsa da söz konusu Kur'an olduğu vakit Hz. Ömer de Übey'in bu konudaki otoritesini kabul etmiştir. Çalışmada ele aldığımız peygamber kıssaları hakkındaki rivayetlerin Übey b. Ka'b'a dayandırılması akla uygun görünmemektedir. Çünkü Übey ne güvenilirliği ne de Kur'an'a vukufiyeti noktasında adının etrafında şüphe uyandıracak bir şahıs olmamıştır. Hatta onun hakkında ulaşan bilgilerden okuyup anladığımız kadarıyla tam tersi bir tablo çizmektedir. O, Allah resulünün vahiy kâtibi olmasının yanı sıra ona gelen mektupları okuyan ve cevaplar yazan birisi olarak konumu ve yaptığı işlerin onun güvenilirliğini ortaya koyduğu gayet açıktır. Bu durumu bugün de yapıldığı gibi altına Mevlâna, Yunus Emre gibi bilinen kişilerin isimleri yazılıp da yapılan paylaşımlar gibi düşünmek yerinde olacaktır. Söylenilen söze olan inancı arttırmak amacıyla meşhur ve güvenilir isimlerin kullanılması her daim yapılan bir şey olmuştur. Kur'an'la ilgili söz söylemek isteyen için de Übey en yetkin isimlerden biri olması hasebiyle ismi bu şekilde kullanılmış olmalıdır. Übey'e isnad edilen kıssa rivayetleri dışında ne yaşantısında ne de diğer rivayetlerinde bir ehl-i Kitap

vurgusu ya da etkisi görünmemektedir. Aksine belki onun önceki semavi dinler hakkındaki geniş bilgisi sayesinde o, akabe biatleri ardından hemen İslam'a girmiştir. Son söz olarak tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Übey'den gelen kıssalarla alakalı rivayetlerde temkinli davranılmalı fakat itikadi konular dışında bu rivayetlerin bir tefsir malzemesi olarak kullanılması konusunda bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz. KAYNAKÇA Ata, Mehmet Mahfuz. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mûlahazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47. Atik, M. Kemal. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrq/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. Sahihu'l-Buhari . Riyâd: Beytül-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, Fecr Yayınevi, 1996. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulü . Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971. Çığ, Muazzez İlmiye. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005. Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi . Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist . İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019. Erul, Bünyamin. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Hamidullah, Muhammad. İslam Peygamberi . Ankara, 1. Basım, 2003. Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdî'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye . çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Hicr, 1997. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm . ed. Sâmi b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 1999. İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr . çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001. Karakuş, Abdulkadir Karakuş. Übey B. Ka'b İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu . İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018. Bedriye Yılmaz. Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. Sahihu'l-Buhari . Riyâd: Beytül-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998. Bünyamin Erul. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, 1996. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist . İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019. Ertuğrul Döner. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi . es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman. Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân . çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1996. Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdî'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut, 1983. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye . çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Hicr, 1997. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm . ed. Sâmi b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 1999. İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr . çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001. İsmail Cerrahoğlu. Tefsir Usulü . Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ. el-Câmî'u li Ahkâmî'l-Kur'ân . ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006. M. Hüseyin Ez-Zehabi. Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar . çev. Nurettin Demir. İstanbul: Saba Yayınları, 1984. M. Kemal Atik. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrq/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf m. Yusuf Kandehevi. Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık . İstanbul: Kalem Yayınevi, 3. Basım, 1976. Mehmet Mahfuz Ata. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mûlahazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47. Muazzez İlmiye Çığ. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 9. Basım, 2005. Muhammad Hamidullah. İslam Peygamberi . ANKARA, 1. Basım, 2003. Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî. Siyeru A'lamî'n-Nübela . 27 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts. Muhammed Fatih Kesler. Medine Tefsir Ekolü . Ankara: Akçağ Yayınları, 2005. Ramazan Şeşen. "Fezailü'l-Kur'an". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. Tarih-i Taberî . çev. M. Faruk Görtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts. Zehabî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn . 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000. [1]

Muhammad Hamidullah, İslam Peygamberi (Ankara, 2003), 703. [2] M. Hüseyin Ez-Zehbî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar , çev. Nurettin Demir (İstanbul: Saba Yayınları, 1984), 13. [3] Zehebî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar, 12. [4] Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, Siyeru A'lamî'n-Nübela (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/389-390. [5] Siyeru A'lamî'n-Nübela, 1/391. [6] Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân , çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul (Dâru'l-Hicre, 1996), 193-198. [7] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, Tarih-i Taberî , çev. M. Faruk Görtünca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 316. [8] Muhammed Hamidullah, Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 67. [9] M. Kemal Atik, "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlimindeki Yeri" 4 (1987), 151. [10] Bünyamin Erul, "ÜBEY b. KÂ'B", İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı, 2012), 273. [11] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi (Ankara, 1996), 129. [12] Fatih Kesler, Medine Tefsir Ekolü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 65. [13] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 65. [14] Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , (ts.), 11. [15] Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 69. [16] Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm , ed. Sâmi b. Muhammed Selame (Dâru Tayyibe, 1999), 3/528. [17] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 3/528. [18] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 1/236. [19] Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 17. [20] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr , çev. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 16. [21] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, 17. [22] Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 44. [23] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, Sahihu'l-Buhari (Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998), 1/40. [24] Mehmet Mahfuz Ata, "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar" 2 (2021), 28-47, 33. [25] Bedriye Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 286. [26] Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, 211. [27] İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye , çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Hicr, 1997), 2/173-174. [28] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 5/220. [29] Ramazan Şeşen, "Fezailü'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 533. [30] Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 122. [31] Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerîyyâ, el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân , ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 124. [32] M. Yusuf Kandehlevî, Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1976), 1572. [33] Abdulkadir Karakuş, Übey B. Ka'b İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018), 236. [34] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 7/346.

Hayatı ve İlmi Kişiliği

İbni Kays b. Übeyd b. Zeyd b. Muaviye b. Amr b. Malik b. Neccar Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Lakapları Seyyidü'l Kurra, Ebû'l-Münzir el-Ensârî, künyesi Ebû't-Tufeyl'dir. Akabe biatlerinde bulunmuş ve birinci Akabe Biatı'nın ardından İslâmiyet'i kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i tamamını ezberlemiş ve ayrıca cemedip Peygambere (s.a.v.) arz etmiştir. [4] Hatta bir rivayette Übey şöyle demiştir: "Ben Kur'an'ı Cibril (a.s.)'dan alan birinden hemen aldım ki daha onun tazeliği (بَطَر وَهْو) üstünde olurdu. [5] Abdullah b. Amr b. As'tan rivayetle Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kur'an'ı şu dört kişiden alınız. Bunlar; Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Übey İbn Ka'b'dır." Buradaki "alınız" ifadesi, onlardan öğreniniz şeklinde değerlendirilmiştir. Sahabeden Kur'an'ı öğretmekle meşhur olan yedi kişiden biri olarak da ismi geçmektedir. Zehebî, "Tabakatu'l-Kurra"sında şöyle zikreder: "Sahabeden bir cemaat, kıraati Übey'den almıştır." [6] Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan ilk Medineli müslümandır. Allah Resulünün (s.a.v.) on tane kâtibi vardı. Kimisi inen vahiyleri kimisi de zekât mallarını yazardı. [7] Müslüman olmadan önce okuma yazma öğrenmiş olan Übey peygambere gönderilen mektupları da kendisine okurdu. [8] Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı, o dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman

olmadan önceki yaşantısında da dinlere ve dini ilme ilgili olduğu, mukaddes kitapları okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bu kitapları tetkik etmekle geçirdiği bilinmektedir. Bu durum göstermektedir ki, Übey Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi biliyordu ve akideleri hakkında kanaate sahipti. Ancak buna rağmen, Müslüman olmadan önce Übey'in bu iki dinden birisinin inancını benimsediğine dair bir bilgi mevcut değildir. [9]

Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in beyanına göre sahabe içinde Kur'an'ı en iyi okuyan kişi ve Kurrânın ilk tabakasını teşkil eden yedi sahâbîden biridir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, namazda ayetleri karıştırdığı vakit kendisini Übey'in uyarmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Übey'in özellikle Kur'an öğretimi konusundaki faaliyetleri mühimdir. Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Ayyâş gibi sahabiler ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile Ebû'l-Âliye er-Riyâhî gibi tâbiîler ondan kıraat öğrenmiştir. Übey b. Ka'b, kıraati aşerenin çoğunun isnadında yer alır ve aynı zamanda tefsirde de öne çıkan görüş ve rivayetleri ile Medine tefsir ekolünün temelini oluşturmuştur. [10] O devirde sahabe farklı bölgelere gitmişse de pek çok sahabe Medine'de kalmış ve Medine bir medrese konumunda olmuştur. Übey ve Medine'de ikamet etmeye devam eden sahabe oradaki gençlere Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini öğretmişlerdi. Bu sayede Medine'de daha sonra pek çok tâbiînin de orada talebelik yaptığı bir tefsir medresesi teşekkül etmiştir. Bu medresenin başı olarak kabul edilen Übey b. Ka'b'ın en meşhur talebeleri, Ebu'l-Aliye er-Riyâhî (Ö. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurezî (118/736), ve Zeyd b. Eslem (Ö. 136/753)'dir. Onların bir kısmı doğrudan doğruya, bir kısmı da bir vasıta ile Übey b. Ka'b'tan tefsire dair bilgi edinmişlerdir. [11]

Übey, semavi kitaplara olan hakimiyetinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim konusunda da uzman bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O kıraat, esbabü'n-Nüzul, Kur'an kelimelerinin dönemsel anlamları gibi birçok Kur'an ilminde bilgisini ortaya koymuştur.

Örneğin Übey, "Andolsun, hakka dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce yakın azabı elbette tattıracağız." (Secde:21) ayetinde geçen "yakın azap" ifadesini bir defasında tarihi olarak değerlendirip Bedir Savaşı ve savaşta müşriklerin başına gelenler olarak anlam vermiştir. Bir başka sefer ise, bu ifadeye daha evrensel bir anlam vererek bunun "dünyada karşılaşılabilecek birçok musibet" olarak değerlendirmiştir. Böylelikle Übey b. Ka'b, yaptığı iki yönlü izahla Kur'an-ı Kerim'i hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki Müslümanlar için ayetin daha iyi anlaşılması noktasında katkı sağlamıştır. [12]

Sahabenin Kur'an'ı anlama noktasında Arap dili ve edebiyatı bilgisi ve Allah resulüne yakınlıkları itibariyle seviyeleri aynı değildi. Olaylar ve ayetler arasındaki bağlantıyı kurabilen Übey ve onun gibi Allah resulünün yakınında bulunan [13] sahabe tefsir konusunda diğer isimlerden pek tabi olarak öne çıkmıştır.

Übey b. Ka'b bütün ömrü boyunca Medine'de ilim öğrenme ve öğretmeyle meşgul olmuş ve yine orada vefat etmiştir.

Übey İbn Ka'b'a İsnad Edilen Tefsir Rivayetlerinde Ehl-i Kitap Etkisi

Sahabe arasında Yahudi veya Hıristiyan olup sonradan İslam'a giren din alimlerinin anlattıkları ve birtakım kitaplardan naklettikleri haberler Müslümanların ilgisini çekiyordu. Bu kaynaklar, peygamberler ve gelecek konuları ile ilgili haberler, kıyamet alametleri, ahiret ahvali gibi her dönem halkın merakını çeken hususlarla ilgili ilgi çekici, abartılı ve ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Amr b. As, Selmân el-Fârisî, Übey b. Ka'b ve Temîm ed-Dârî gibi sahabiler Ehl-i kitaptan bazı kitaplar okuyup bilgi edinmişlerdir. Onlar bu kitaplardan nakilde bulunmuşlardır. [14]

Übey İbn Ka'b, Akabe biatleri ardından Medine'de Müslüman olmuş bir sahabedir. O, İslam'ın Mekke'deki başlangıç ve gelişim süreçlerine şahit olmamıştı. Fakat yanı sıra onun Medine'deki yaşamı ona başka bir arka plan kazandırmıştı. Allah'ın kitabı hakkında sahabenin en bilgililerinden biriydi. Allah'ın kitabının manalarını bilmesindeki belki de en önemli nedenlerden biri, onun kadim semavi kitapları iyi bilen alimlerinden biri olmasıydı. Bu sayede o, nüzul sebepleri, nasih ve mensuh gibi Kur'an ile ilgili birçok bilgiye sahip idi. [15] Onun bu yetkinliği nedeniyle önceki bilgilerini yok sayarak Kur'an'ı anladığını düşünmek elbette ki yersiz olacaktır. O,

Kur'an'ı tefsir ederken bu bilgilerinden faydalanmış olabilir, fakat bu bilgileri açıkça belirterek kullanmamıştır. Tefsirlerde yer alan İsrailiyyat ve Fedailu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerde isminin geçmesi Übey'in bu rivayetlerde eski bilgilerini tefsire konu yapmıştır şeklinde bir düşünce uyandırabilir. Özellikle Hz. Âdem, Hz. Meryem, Kehf suresinde sâlih bir kul olarak bahsedilen Hızır gibi kıssalara ait rivayetlerinden incelediklerimizde Übey'in ismi geçtiğini görmekteyiz. Şimdi bu durumu birkaç rivayetle örneklendirmeye çalışacağız.

Örneğin tefsirlerde A'râf suresinin "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarlar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız! Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir." (189-190) ayetleri hakkında Übey'e isnat edilen bir rivayete yer verilmektedir.

Übey'e isnat edilen bir rivayette Hz. Havva'nın hamile kaldığı vakit şeytanın ona gelip eğer bana itaat edersen ve çocuğuna Abdülhâris ismini koyarsan, çocuğun sağ salım doğar dediği ve Havva'nın da şeytanın dediğini yapmadığı için çocuğunun öldüğü ve bu durumun birkaç kez tekrar ettiği, üçüncü kez hamile kaldığında şeytanın yine gelip aynı teklifi yaptıktan sonra eğer söylediğini yapmazlarsa çocuğun hayvan olarak doğacağını söylediği, Hz. Âdem ve Havva'nın da şeytana itaat edip çocuklarına Abdülharis ismini koydukları beyan edilir. İbn-i Kesir tefsirinde bu rivayet için -ki en iyisini Allah bilir- gösteriyor ki, Ehl-i Kitabın izleri görülmektedir, der. [16]

Bu rivayette gerçekten İbn-i Kesir'in belirttiği gibi Übey b. Ka'b'ın ehl-i kitaba dair sahip olduğu bilgilerin bir tesiri var mıdır? Yoksa bu ve benzeri rivayetlerde Übey gibi Medine'de Yahudilerle birlikte yaşamış ve onların kitapları hakkında derin bilgi sahibi olan kişilerin ismi kullanılmış mıdır? Bu çalışmada yer vereceğimiz rivayetlerde cevabını aradığımız soru budur. Hz. Âdem gibi bir peygamberin şeytanın teklifine uyup çocuklarının adını Abdülharis koyduğunu düşünmek ne kadar uzak bir seçenek olarak geliyorsa Übey gibi Kur'an konusunda uzman bir ismin de bu rivayeti sorgulamadan paylaşmış olması uzak gelmektedir. Fakat yine de önceki kitaplara dair sahip olduğu bilgilerin, yaşamış olduğu Medine çevresinin kıssalara dair zihninde bir tasavvur oluşturmuş olması muhtemeldir.

Sahih bir hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: "Ehl-i kitap size bir şey söylediği zaman onları tasdik de etmeyin tekzip de etmeyin. Onların haberleri üç kısımdır: Birincisi, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden öğreniriz ki doğrudur, ikincisi ise yalan olduğunu biliriz ki bu da kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeydir. Üçüncüsü de sessiz kalınandır ki bunun rivayetine izin verilmiştir. Her ne kadar bu rivayet Ehl-i Kitabın izlerini taşımaktadır denilse de buna itiraz edilmiştir. Ehl-i Kitaptan haber rivayet etmenin söz konusu olan bu rivayette sahabinin veya bir tabiinin aktarması nedeniyle üçüncü kısımdan görmüşlerdir. İbn-i Kesir ise bu hususta Hasen Basri'nin görüşünü kabul ettiğini ve onun da bu anlatımdan Âdem ile Havva'nın murat edilmiş olmadığını, bundan ancak onun zürriyetinden gelen müşriklerin murat edildiğini aktarmaktadır. [17]

Allah Resulü ehl-i Kitaptan iktibas konusunda bir usul göstermiş olsa da insanlar zamanla bu tarz haberleri rivayet etmeye devam ettiler. Bu nedenle birçok bâtil bilgi karıştı, bu bilgiler Kur'ân naslarını açıklamak için de kullanılmaya başlandı. Müteahhirûn dönemde tefsir kitaplarında kendisine oldukça yer buldu. Oysa yukarıda bahsi geçen rivayete göre bu bilgileri kullanmada ölçü Kur'an'a, sünnete ve İslam akaidine tezat unsurlar barındırmamalıdır.

Hız. Âdem ile ilgili başka bir ayette yine Übey'e dayanan bir rivayete rastlamaktayız. İbn Ebi Hatim şöyle demiştir: Bize Ali bin Hasen bin İşkab anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said bin Ebi Urube'den, o da Katade'den, o da Hasen'den, Übey bin Ka'b'tan, Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: Allah Âdem'i uzun boylu, epey gür saçlı, büyük bir hurma ağacı gibi yarattı. Ağacın ürününün tadına bakınca elbisesi üzerinden düştü. İlk görünen onun avret mahalli oldu. Avret mahalline bakınca cennet yönüne doğru koşmaya başladı. Saçı bir

ağaca takıldı ve o çekiştirdi. O sırada Rahman ona: "Ey Âdem, benden mi kaçırıyorsun?" diye seslendi. O Rahman'ın kelâmını işitince "Ya Rabbi, hayır, ancak ben utancımın kaçırıyorum" dedi. Bana Cafer bin Ahmed bin el-Hakem el-Kureşî iki yüz elli dört yılında anlattı, bize Süleyman bin Mansur bin Ammar anlattı, bize Ali bin Asım anlattı, o da Said 'den, o da Katade'den, o da Übey bin Ka'b'tan, Resulullah şöyle demiştir: Âdem ağaçtan tadınca hemen fırlayıp kaçtı. Saçları ağaca asıldı ve "Âdem" diye ona seslenildiğini işitti. "Benden mi kaçırıyorsun?" diye bir ses geldi. O da: Hayır, senden utancımın kaçırıyorum, dedi. O da şöyle dedi: "Ey Âdem, yanımdan çık. İzzetimin hakkı için kim bana isyan ederse burada benimle bir arada kalamaz. Eğer arz dolusu senin gibi insan yaratsam, sonra da bana isyan etseler, onları asiler yurduna yerleştiririm. Bu garip bir hadistir. Onda kopukluk, hatta Katade ile Übey bin Ka'b arasında iki ravi eksikliği vardır. [18]

Burada da yine ehl-i kitapla ortak olan yaratılış kıssasına dair oldukça garip unsurlar barındıran bir rivayet söz konusudur. İlk Müslüman nesillerin Kur'an tefsirinde naklettikleri İsrailiyyat haberleri genel olarak peygamberler ve ümmetleri ile kâinatın ve insanın yaratılışı hakkındadır. Ayrıca tefsirlerde Âdem ve eşinin cennetteki durumları ve İblis ile yaşadıkları, cennetten kovulmaları, Nuh'un gemisi ve tufan hadisesi, Hârût Mârût, Tâlût Câlût, Tâbût Sekîne gibi konularla da ilgili israiliyyat rivayetlerine rastlamaktayız. Bütün bu konularla ilgili rivayetlerde Allah tasavvuruna ve ismet-i enbiyaya ters düşen birçok özellik ve hurafeler bulunmaktadır. [19]

Bize Hafs b. Ömer el-Havdî, İshâk b. Er-Rebi'den haber verdi. O, el-Hasan'dan; o, Utey'den; o da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti; dedi ki: Hz. Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Evlatlarım, bana cennetin meyvelerinden bulun. Şüphesiz onları canım çekti." dedi. Âdem hastayken onun çocukları cennetin meyvelerini aramaya başladılar. Birden Allah'ın melekleri ile karşı karşıya geldiler. Melekler onlara dediler ki: "Ey beni Âdem, neyi arıyorsunuz?" Onlar, "Babamız cennet meyvelerini arzuladı da biz onu arıyoruz." dediler. Melekler: "Dönün, iş bitirildi." dedi. Döndüklerinde babaları vefat etmişti. Melekler Âdem'i alıp onu yıkadı, güzel kokular sürdü, kefenleyip ona bir kabir kazdılar ve ona lahit yaptılar. Sonra meleklerden biri öne geçti ve onun üzerine namaz kıldı. Arkasında da melekler ve Âdem'in oğulları vardı. Sonra onu kabre koydular ve üzerini düzlediler. Ardından, "Ey Âdemoğlu, bu senin yolun ve senin sünnetindir." dediler. [20]

Bir başka rivayette de Hz. Âdem'in ölüm döşeğindeyken oğullarına canının cennet meyvesi çektiğini söyleyip onlara bana gidip cennet meyvesi bulup getirin dediği enteresan bir hikâye anlatılmaktadır. Bu rivayet de Übey'den rivayet edilmiştir. Bu rivayetin başka bir tariki de mevcuttur.

Bize Saîd b. Süleyman, Hüseyim'den haber verdi. Yunus b. Übeyd de Hasan'dan rivayet etti o da Utey es-Sa'dî haber verdi. O da Übey b. Ka'b'tan rivayet etti ve dedi ki: Âdem'e ölüm yaklaştığı zaman çocuklarına, "Gidin ve bana cennet meyvelerinden toplayın." dedi. Çocuklar çıktılar ve yolda melekler onları karşıladı ve "Nereye gitmek istiyorsunuz?" diye sordular. Onlar, "Babamız, Cennet meyvelerinden kendisine meyve toplamamız için bizi gönderdi." dediler. Melekler, "Dönün, artık bu kadarı size yeterlidir." dedi. Meleklerle birlikte döndüler. Havva onları görünce korktu ve Hz. Âdem'e yaklaşıp ona sarılmak istedi. Âdem ona, "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbinin melekleri arasına girme!" dedi. Melekler onun ruhunu kabzettiler. Sonra onu yıkadılar, kefenleyip güzel kokular sürdüler. Sonra onun üzerine namaz kıldılar ve onun için bir kabir kazıp onu defnettiler ve "Ey Âdemoğulları! Bu, sizin ölüleriniz hakkındaki sünnetinizdir." dediler. [21]

Rivayetin bu tarikinde ilkinden farklı olarak Hz. Âdem'in meleklerden korkup kendisine sığınmak isteyen eşi Havva'ya "Benden uzak dur, başıma gelenler hep senin yüzünden geldi. Benimle Rabbinin melekleri arasına girme!" demektedir. Hz. Âdem'in başına gelenler (burada kastedilen cennetten çıkarılma olmalıdır) nedeniyle eşi Havva'yı suçlaması akla yaratılış kıssasına ehl-i kitap kaynaklarının bakışını getirmektedir. Çünkü bu kıssanın ehl-i kitap kaynaklarındaki anlatımına göre Havva Hz. Âdem'i kandıran ve cennetten kovulmalarına neden olan kişidir. Oysaki Übey gibi bir sahabe'nin bu rivayetlerde Havva'ya dair bariz şekilde hissedilen bu suçlayıcı bakışın Kur'an'la uyuşmadığını anlayacak derecede kitaba hâkim olduğunu düşünmekteyiz. "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp o ikisinin kafalarını karıştırdı." (A'raf:20) Görüldüğü

üzere ayette ikili bir yapı kullanılmış, şeytanın vesvesesine kapılanın hem Âdem hem de eşi olduğu anlaşılmaktadır.

Yaratılış kıssası ile ilgili en eski kaynağın Sümerlere kadar gittiği bilinmektedir. Sümer ve Tevrat'ta kıssa birbirine oldukça paralel bir şekilde ilerlemektedir. İki kaynakta da bir bahçe, ağaçlar, bahçeden su çıkarılması, yasak meyve ve lanetlenme gibi unsurlar bulunmaktadır. Sümer'de kaburgayı iyi etmek için Tanrıça yaratılmış ve adı Kaburganın Hanımıdır. Hikâye Tevrat'a geçerken kadın kaburgadan yaratılmış ve adı Sümer'deki ikinci anlamı olan Hayatın Hanım'ının İbranice karşılığı Havva olmuştur. [22]

Übey b. Ka'b'ın ehl-i Kitab'ın bilgilerine vakıf olan birisi olarak bu bilgilerini Kur'an'ı tefsir etmede malzeme olarak kullandığını düşünsek bile onun bu malzemeleri Kur'an'ın anlatımı ile ters düşecek bir şekilde kullandığını kabul etmek mümkün değildir. Özellikle Kur'an'a vukufiyeti dil konusunda da son derece yüksek olan Übey, nasıl olur da Kur'an'ın bu kıssayı anlatırken Havva'yı hedef gösteren bir dil değil de müsenna bir yapı kullandığını göz ardı ederek bu rivayetleri aktarmış olabilir?

Kehf Sûresi'nde sâlih kul olarak zikredilen şahsın isminin ne olduğunu bulmaya çalışmışlar ama bu hususta görüş farklılıkları doğmuştur. Übey b. Ka'b'tan rivayet edilen hadiste, "Mûsâ İsrailoğulları'nın meclisindeyken biri geldi ve ona "senden daha bilgili olan birini tanıyor musun?" diye sordu. Hz. Mûsâ da "hayır" cevabını verdi. Bu cevabın üzerine Allah Hz. Mûsâ'ya "evet var, o kulumuz Hızır" diye vahyetti". [23] Genel olarak bugüne kadar "Hızır" ismi ile bilinen ve Kur'an'da sadece "kullarımızdan bir kul" şeklinde yer alan bu şahısla alakalı bilgiler, Übey b. Ka'b, Vehb b. Münebbih, İbn Abbâs ve talebeleri İkrime, Mücâhid ve Süddî'den gelmektedir. Bunlar sıhhati tartışmalı olduğu iddia edilen rivayetlerdir. [24] Bu kıssanın ehl-i Kitap tarafından bilinen bir kıssa olması Übey'in konuyla ilgili sahip olduğu malumatın eski bilgilerine dayandığını düşündürmektedir. Fakat kıssa, Tanah'ta yer almamaktadır. Kıssa, Yahudi ve Yahudilik öncesi edebi literatüründe mevcuttur. Benzer hikâyeler Yahudi kültürü içerisinde olduğu gibi, Gılgamış ve İskender efsanelerinin bulunduğu edebî metinlerde yer almaktadır. Übey b. Ka'b'tan aktarılan kıssada da bu hikayelere ait sembol ve anlatımlara bulunmaktadır. [25] Kur'an kıssalarına dair tefsirlerde geçen rivayetler, bu literatürün etkisi altında oluşan senkretik bir yapının olduğunu düşündürmektedir. [26]

Buhârî, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbn Abbas'a dedim ki: "Nevf el-Bikalî, Hızır ile arkadaşlık eden Musa'nın, İsrailoğullarının Musa'sı olmadığını iddia ediyor." İbn Abbas dedi ki; "Allah'ın düşmanı Nevf yalan söylüyor! Ya'la'ya gelince, o bana şöyle dedi: İbn Abbas dedi ki; "çünkü Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini bana söyledi: "Musa Allah'ın Resul'üdür, dedi ki: İnsanlara öyle bir günü hatırlat ki, gözlerin dolup taşıdığı ve kalplerin yumuşadığı gün yüz çevirdi, sonra bir adam ona yetişti de: "Hangi Allah'ın elçisi ki, yeryüzünde sizden daha bilgilidir?" diye sordu. O, "benim." diye cevap verdi. İlmin ancak Allah'a ait olduğunu söylemediği için, Cenâb-ı Allah onu kınadı ve şöyle vahyetti; "iki denizin birleştiği yerde bir kulum var ki, o, senden daha çok bilgilidir." [27]

Meryem suresinde Hz. Meryem'e insan suretinde gelen ruhtan bahsedilmektedir. "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü." (Meryem:17) Burada bahsi geçen ruhun kim olduğuna dair tefsirlerde var olan rivayetlerde Übey'e dayanan bir rivayet de söz konusudur. Nevf Bekkalî, Hz. Meryem'in kendisi için ibadet edeceği bir mabet edindiğini ve ailesinin doğu tarafında bulunan bir yere gidip gizlenip saklandığını söyledi. Allah da Meryem'e eli yüzü düzgün bir insan suretinde Cebrail'i gönderdi. Mücahit, Dahhak, Katade, Vehb bin Münebbih ve Süddî "biz de ona Ruhumuzu gönderdik" sözünde kast olunanın Cebrail olduğunu söylemişlerdir. Bu, Kur'an'da "Onu Ruh'u'l-Emin kalbine indirdi ki uyarıcılardan olası" (Şuara: 193,194) ayetinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Ebu Cafer Razi, Rebi bin Enes'ten, Ebu'l-Aliye'den anlatmıştır ki Übey bin Ka'b şöyle demiştir: "İsa'nın (a.s) ruhu da Âdem (a.s) zamanında kendileriyle ahit yapılan ruhlardandı. İşte o ruh tam bir insan olarak Meryem'e göründü ve onun içine girdi. Meryem kendisine hitap eden bu ruha hamile kaldı. Übey bin Ka'b'ın bu görüşü çok garip ve kabul edilmez bir görüştür. Bu, israiliyyata benzemektedir. [28]

Übey'den ulaşan tefsir rivayetlerinin sıhhati hakkında kafalarda soru oluşmasını sağlayan şeylerden birisi Zemahşerî, Beyzâvî, Vâhidî, Sa'lebî gibi müfessirlerin surelerin faziletleri ile ilgili özellikle Übey b. Ka'b'tan nakledilip her bir surenin sonunda o sureyi okuyanlara verilecek sevaplardan söz eden hadislerin çoğunun zayıf veya uydurma rivayetler olduğunun tespit edilmiş olmasıdır. [29] Ayrıca Fedailu'l-Kur'an konusunda Übey b. Ka'b'a nisbet edilen bir eserden de bahsedilmektedir. [30] Kurtubî, el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân adlı tefsirinde Übey b. Ka'b'tan ve birkaç isimden daha "sürelerin faziletlerine" dair rivayet edilen hadislerin mevzu olduğuna işaret etmektedir. Hatta Kurtubî, Vâhidî'nin ve bu hadisi zikreden müfessirlerin hata ettiklerini düşünmektedir. Übey'in, Peygamber'den rivayetle sure sure Kur'an'ın faziletine dair uzunca hadisin kaynağı araştırıldığında bu hadisi bir topluluk ile uydurduklarını itiraf eden kişi tespit edilmiştir. Kurtubî'ye göre zaten bu hadisin uydurma olduğu açıkça hadisin kendisinden anlaşılmaktadır. [31]

Mesruk'tan: Übey b. Ka'b'a bir mesele sordum. Übey de "böyle bir şey oldu mu?" diye sordu. "Hayır" cevabını verdim. "Öyleyse böyle bir şey oluncaya kadar beni rahatsız etme!", dedi. [32] Bu rivayette de görülmektedir ki, Übey b. Ka'b bir ilim adamının hassasiyetine sahip bir şahsiyettir. Kendisine sorulan her soruya gereksiz uzunlukta cevap vermekten imtina etmiştir. Onun gibi alim bir şahsiyetin insanlar tarafından daha çok Kur'an okunması niyetiyle yalana ve abartılı anlatımlara tevessül edeceğini düşünmek doğru değildir.

Birçok art niyetli kişi, Kur'an konusunda otorite kabul edilen Übey'in ismini kullanmak ve nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Onun adını kullanıp Kur'an'a sokamadıkları fesat fikirlerini, Übey ve benzeri büyük sahabilerin isimlerini kullanarak Kur'an tefsirine sokmak istemişler ve onun adına rivayetler uydurmuşlardır. Bu nedenle Übey'den gelen rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmak ve bu rivayetler hususunda seçici olmak gerekmektedir. [33]

Sonuç

İslam ilim ve kültür geleneğinde Yahudi, Hristiyan ve diğer din ve kültürlerden İslam kaynaklarına girmiş ehl-i kitaba ait bilgiler, rivayetler, Kur'an kıssalarıyla ilgili haberler tefsir literatüründe yer almaktadır. Bunların bir tefsir malzemesi olarak kullanıp kullanılmaması üzerinde farklı görüşler mevcut olsa da sonuç itibariyle bu rivayetler büyük oranda tefsirlerin içerisine girmiştir. Bu noktada takip edilecek yol Allah Resulünün göstermiş olduğu kriterdir. O, ehl-i kitabın söylemiş olduğu şeyler konusunda ashabına, onları hemen tasdik ya da tekzip yolunu tutmamalarını salık vermiştir. Buna göre Allah Resulü onlardan gelen haberler hakkında, Allah'ın kitabından veya Resulünün sünnetinden de öğrenilecek şeylerse doğruluğunun ortaya çıkacağını, kitap veya sünnet tarafından reddedilen şeyler ise o zaman yalan olduğunun bilineceğini söyler. Onlardan ulaşan haberin yalan ya da doğru olduğu tespit edilemiyorsa o zaman sessiz kalınmasını tavsiye etmiştir. Oysaki israiliyyattan tefsire geçen rivayetlerden kiminde ne nakle ne de akla uygun olmayan şeyler bulunmaktadır. Üstüne üstlük bu rivayet zincirleri bilinen sahabilere ulaşmaktadır. Bu durumda iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Ya sahabeden bu isimler ortamın vasatı gereği duyup öğrendikleri bu haberler ile ayetleri izah etmeyi doğru bulmuş ya da haberin inandırıcılığını arttırmak için bu mümtaz şahısların isimleri kullanılmıştır. Bunun ayırımını her zaman ortaya koyabilmek mümkün olmadığı için rivayetlerdeki bu haberlere Allah resulünün göstermiş olduğu ölçü içerisinde ihtiyatlı davranılmalıdır. Fakat söz konusu haberler itikadi noktada bir sıkıntı oluşturmuyorsa o vakit bu haberlere antropolojik bir bilgi gözüyle bakılabilir. En azından bu tür haberler ortamın vasatına dair bizlere ip ucu vermesi açısından da bir değere sahiptir.

Ashabın Müslüman olma süreçleri dönem, mekân ve şartlar itibariyle birbirinden farklıydı. Übey b. Ka'b'ın Müslüman olma sürecinin farkı ise o, dinler ve kitaplardan habersiz ya da inkâr içerisinde olan birisi değildi. Übey'in Müslüman olmadan önce Hristiyanlarla Yahudilerin mukaddes kitaplarını devamlı okuduğu, hatta zamanının büyük bir kısmını bunları okumak ve tetkik etmekle geçirdiği rivayet edilmektedir. Bu durum, Übey'in Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi bildiğini, bu iki dinin akideleri hakkında genel bir kanaate sahip olduğunu, böylece Yahudiliği ve Hristiyanlığı gayet iyi tanıdığını göstermektedir. Ayrıca Müslüman olduktan sonra hayatının tamamını Kur'an ve Kur'an ilimleri ile geçirdiğini öğrendiğimiz Übey, bu konularda hem Peygamber hem de halifeler döneminde otorite kabul edilmiştir.

Übey b. Ka'b, Hz. Ömer'in daima istişare meclisinde bulunan isimlerden birisiydi. Fetih suresinde "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takva sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâıyktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (Fetih:26) ayetindeki "Onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâıyktı" ifadesi için Neseî der ki: Bize İbrahim İbn Saîd'in Ebu İdrîs'den, onun da Übey İbn Ka'b'tan rivayetine göre o, ayeti "küfredenler kalplerinde cahiliyet hamiliyetini ateşlendirdiklerinde, şayet siz de onların ateşlendiği gibi ateşlenmiş olsaydınız hiç şüphesiz Mescid-i Haram fesada boğulurdu", şeklinde okumuştur. Bu kıraati, Hz. Ömer duyunca ona karşı biraz sert davranmış da Übey, "Sen iyi biliyorsun ki ben Allah Resulünün yanına girerdim, Allah'ın ona öğrettiklerinden bana öğretirdi", demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de "Evet, şüphesiz sen yanında ilim ve Kur'ân olan birisin. Allah ve Resulünün sana öğrettiklerinden öğret ve oku", demiştir. [34] Bazı rivayetlerde Hz. Ömer ile karşı karşıya geldikleri davaları olsa da söz konusu Kur'an olduğu vakit Hz. Ömer de Übey'in bu konudaki otoritesini kabul etmiştir.

Çalışmada ele aldığımız peygamber kıssaları hakkındaki rivayetlerin Übey b. Ka'b'a dayandırılması akla uygun görünmemektedir. Çünkü Übey ne güvenilirliği ne de Kur'an'a vukufiyeti noktasında adının etrafında şüphe uyandıracak bir şahıs olmamıştır. Hatta onun hakkında ulaşan bilgilerden okuyup anladığımız kadarıyla tam tersi bir tablo çizmektedir. O, Allah resulünün vahiy kâtibi olmasının yanı sıra ona gelen mektupları okuyan ve cevaplar yazan birisi olarak konumu ve yaptığı işlerin onun güvenilirliğini ortaya koyduğu gayet açıktır.

Bu durumu bugün de yapıldığı gibi altına Mevlâna, Yunus Emre gibi bilinen kişilerin isimleri yazılıp da yapılan paylaşımlar gibi düşünmek yerinde olacaktır. Söylenilen söze olan inancı arttırmak amacıyla meşhur ve güvenilir isimlerin kullanılması her daim yapılan bir şey olmuştur. Kur'an'la ilgili söz söylemek isteyen için de Übey en yetkin isimlerden biri olması hasebiyle ismi bu şekilde kullanılmış olmalıdır. Übey'e isnad edilen kıssa rivayetleri dışında ne yaşantısında ne de diğer rivayetlerinde bir ehl-i Kitap vurgusu ya da etkisi görünmemektedir. Aksine belki onun önceki semavi dinler hakkındaki geniş bilgisi sayesinde o, akabe biatleri ardından hemen İslam'a girmiştir. Son söz olarak tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Übey'den gelen kıssalarla alakalı rivayetlerde temkinli davranılmalı fakat itikadi konular dışında bu rivayetlerin bir tefsir malzemesi olarak kullanılması konusunda bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ata, Mehmet Mahfuz. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47.

Atik, M. Kemal. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrg/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. Sahihu'l-Buhari . Riyâd: Beytül-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998.

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, Fecr Yayınevi, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulü . Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Çığ, Muazzez İlmiye. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.

Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi .

Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist . İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.

Erul, Bünyamin. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hamidullah, Muhammad. İslam Peygamberi . Ankara, 1. Basım, 2003.

Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer. el-Bidâye ve'n-nihâye . çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Mısır: Hicr, 1997.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm . ed. Sâmi b. Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 1999.

İbn Sa'd. Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr . çev. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

Karakuş, Abdulkadir Karakuş. Übey B. Ka'b İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu . İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018.

Bedriye Yılmaz. Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Bünyamin Erul. "ÜBEY b. KÂ'B". İslam Ansiklopedisi . 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi . Ankara, 1996.

Ertuğrul Döner. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi .

es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman. Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân . çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1996.

Hamidullah, Muhammed. Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide . Beyrut, 1983.

İsmail Cerrahoğlu. Tefsir Usulü . Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerıyyâ. el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân . ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

M. Hüseyin Ez-Zehebî. Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar . çev. Nurettin Demir. İstanbul: Saba Yayınları, 1984.

M. Kemal Atik. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1987). http://isamveri.org/pdfdrq/D00038/1987_4/1987_4_ATIKMK.pdf

m. Yusuf Kandehlevî. Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık . İstanbul: Kalem Yayınevi, 3. Basım, 1976.

Mehmet Mahfuz Ata. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar". İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2021), 28-47.

Muazzez İlmiye Çığ. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni . İstanbul: Kaynak Yayınları, 9. Basım, 2005.

Muhammad Hamidullah. İslam Peygamberi . ANKARA, 1. Basım, 2003.

Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî. Siyeru A'lamî'n-Nübela . 27 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Muhammed Fatih Kesler. Medine Tefsir Ekolü . Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Ramazan Şeşen. "Fezailü'l-Kur'an". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. Tarih-i Taberî . çev. M. Faruk Grtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-Mfessirn . 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.

[1] Muhammad Hamidullah, İslam Peygamberi (Ankara, 2003), 703. [2] M. Hüseyin Ez-Zehebî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar , çev. Nurettin Demir (İstanbul: Saba Yayınları, 1984), 13. [3] Zehebî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar, 12. [4] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nübela (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/389-390. [5] Siyeru A'lami'n-Nübela, 1/391. [6] Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fî Ulumi'l Kur'ân , çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul (Dâru'l-Hicre, 1996), 193-198. [7] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, Tarih-i Taberî , çev. M. Faruk Grtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 316. [8] Muhammed Hamidullah, Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 67. [9] M. Kemal Atik, "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlimindeki Yeri" 4 (1987), 151. [10] Bünyamin Erul, "ÜBEY b. KÂ'B", İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı, 2012), 273. [11] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi (Ankara, 1996), 129. [12] Fatih Kesler, Medine Tefsir Ekolü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 65. [13] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 65. [14] Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , (ts.), 11. [15] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Mfessirn (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 69. [16] Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm , ed. Sâmi b. Muhammed Selame (Dâru Tayyibe, 1999), 3/528. [17] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 3/528. [18] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 1/236. [19] Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 17. [20] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr , çev. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 16. [21] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, 17. [22] Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 44. [23] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, Sahihu'l-Buhari (Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998),1/40. [24] Mehmet Mahfuz Ata, "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası zerine Bazı Mlahazalar" 2 (2021), 28-47, 33. [25] Bedriye Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 286. [26] Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, 211. [27] İbn Kesîr, Eb'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b mer, el-Bidâye ve'n-nihâye , çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Hicr, 1997), 2/173-174. [28] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 5/220. [29] Ramazan Şeşen, "Fezailü'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 533. [30] Eb'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 122. [31] Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerıyyâ, el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân , ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 124. [32] M. Yusuf Kandehlevi, Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1976), 1572. [33] Abdulkadir Karakuş, Übey B. Ka'b İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018), 236. [34] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 7/346.

[1] Muhammad Hamidullah, İslam Peygamberi (Ankara, 2003), 703.

[2] M. Hüseyin Ez-Zehebî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar , çev. Nurettin Demir (İstanbul: Saba Yayınları, 1984), 13.

[3] Zehebî, Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bid'atlar, 12.

[4] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nübela (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/389-390.

[5] Siyeru A'lami'n-Nübela, 1/391.

[6] Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, Tezhîb ve Tertîbu el-İtkân fî Ulumi'l Kur'ân , çev. Muhammed b. Sâlim Bazmul (Dâru'l-Hicre, 1996), 193-198.

- [7] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, Tarih-i Taberî , çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 316.
- [8] Muhammed Hamidullah, Mecmuatü vesâiki's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevi ve hilâfeti'r-Râşide (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 67.
- [9] M. Kemal Atik, "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri" 4 (1987), 151.
- [10] Bünyamin Erul, "ÜBEY b. KÂ'B", İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı, 2012), 273.
- [11] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi (Ankara, 1996), 129.
- [12] Fatih Kesler, Medine Tefsir Ekolü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 65.
- [13] İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 65.
- [14] Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , (ts.), 11.
- [15] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 69.
- [16] Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm , ed. Sâmi b. Muhammed Selame (Dâru Tayyibe, 1999), 3/528.
- [17] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 3/528.
- [18] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 1/236.
- [19] Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", 17.
- [20] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr , çev. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 16.
- [21] İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, 17.
- [22] Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 44.
- [23] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, Sahihu'l-Buhari (Riyâd: Beytül-Efkârî'd-Devliyyeti li'n-Neşri, 1998),1/40.
- [24] Mehmet Mahfuz Ata, "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ Hızır (a.s.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar" 2 (2021), 28-47, 33.
- [25] Bedriye Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 286.
- [26] Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, 211.
- [27] İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye , çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Hicr, 1997), 2/173-174.
- [28] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 5/220.
- [29] Ramazan Şeşen, "Fezailü'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 533.
- [30] Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 122.
- [31] Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ, el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân , ed. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 124.

[32] M. Yusuf Kandehelevi, Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1976), 1572.

[33] Abdulkadir Karakuş, Übey B. Ka'b İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2018), 236.

[34] İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 7/346.